

धसंत बापट

संत

MR
891.461 8
B 228 S

MR
891.4618
B 228 S

...मी अहेतुकाचा हेतु
मी अपार्थिवाचा सेतु...

सेतु Setu

Pravara Prakashan
वसंत बापट

Pravara Prakashan

Pravara Prakashan, Mumbai

पॉप्युलर प्रकाशन, मुंबई

Library

IAS, Shimla

MR 891.461 8 8 228 S

00055484

सेतु

पॉप्युलर प्रकाशन म-२०

© वसंत वापट, १९५७

पहिली आवृत्ती

१९५७/१८७९

पुनर्मुद्रण

१९६२/१८८४

१९७४/१८९६

मुखपृष्ठ :

स्टुडियो डी. जी. जी.

मुद्रक :

मोहन ग. शिराली

मोहन मुद्रणालय

अॅकमी एस्टेट

शिवडी

मुंबई ४०० ०१५

प्रकाशक :

रामदास भटकळ

पॉप्युलर प्रकाशन

३५ सी ताडदेव रोड

मुंबई ४०० ०३४

B 2295

MR
891.461 8
00055484

55484
16.11.76

भूमिका

माझ्या काव्याची भूमिका मी स्वतःच मांडणार आहे खरा, पण ही फार अवघड गोष्ट आहे . एक तर मला माझ्याविषयी नितांत आदर असल्यामुळे स्वतःच्या भूमिकेला नावे ठेवणे मला मुळीच रुचणार नाही. उलट, विनयाने बोलावे ह्या कल्पनेची माझ्या मनावर जबरदस्त पकड असल्याने आत्मगौरवालाही थोडाफार मी मुकणार आहे. पण दुतर्फा उभ्या असलेल्या ह्या संकटांकडे दुर्लक्ष करून, जेवढे म्हणून आत्मनिरपेक्ष राहता येईल तेवढे राहून माझ्या कवितेविषयी काही प्रपंच मी करणार आहे. वास्तविक कुठलाही माणूस स्वतःकडे दुरून पाहू शकत नाही. पाहिले तर आरशात पाहातो. आणि तेही मीपणाचे सोस-सोहाळे पुरविण्यासाठी. कलावंताला हा शाप विशेषेकरून असतो. तात्पर्य एवढेच की कितीही अलिप्त राहिन म्हटले तरी अलिप्ततेत थोडेफार सोंग शिरून ती शबल होणारच, हे विसरता येणार नाही.

मी कविता का लिहितो ह्याचे एकच एक उत्तर मला देता येणार नाही. ह्याचाच अर्थ असा की, माझी काव्यविषयक भूमिका वारंवार बदलत आलेली आहे. इतकेच नव्हे, तर एका वेळी एक भूमिका ठेवण्याचेही मला जमलेले नाही. रोमा रोलॉ ह्यांच्याप्रमाणे, ‘ मला लिहिलेच पाहिजे म्हणून मी लिहितो ’, असे चकारात्मक उत्तर मला देता येईल, पण तेही पूर्णपणे खरे नव्हे. एक गोष्ट मात्र खरी आहे की छंदात बोलण्याचा छंद मला मुळातच आहे. थोडेफार नाव मिळाले की खऱ्या खोट्या आख्यायिका माणसाला चिकटतातच. सांगतो आहे तो प्रकार तशापैकी नव्हे. वयाच्या सहाव्या सातव्या वर्षीच लयबद्ध रचनेचा चाळा माझ्या मनाने सुरू केला. कवीला प्रतीत होणारी लयाची भिन्न रूपे म्हणजे छंद. लय म्हणजे मनाच्या अणुरेणूतून भरलेली आणि कानांनी नव्हे तर गूढ श्रवणेंद्रियांनी अनुभवलेली वस्तू. छंद हा तिचा प्रकट उद्गार. छंदोमयी वाणीच्या वरदानाची जाणीव झाली त्या क्षणी मी कवी झालो. अर्थात छंद हे काव्याचे एक अंग आहे. प्रथम मला तेवढेच जाणवलेले होते, अगदी आपसूक जाणवलेले होते. छंदाची संथा कधीच घ्यावी लागली नाही. किंबहुना गुरुमुख येथे व्यर्थ आहे. ज्याने छंदासाठी गुरू केला, शास्त्र धोकले तो चिरेबंद इमारत बांधू शकेल; पण त्यात रचनेसाठी खूपच आटापिटा करावा लागेल.

आळोखे-पिळोखे घावे लागतील. गणमात्रांचा ताळेबंद जमविणारांवर गडकऱ्यांपासून राजाध्यक्षांपर्यंत सर्वांनीच शस्त्र धरलेले आहे. पण लय हा ज्याचा गणमात्रांचा ताळेबंद कधीच जमवावा लागणार नाही. त्याच्या गणमात्रांचा ताळेबंद आपोआप जमणारच. देव जमवून चुकला आहे. त्यांची मोजमापे नंतर कोणी घेतील. त्यात सूक्तासूक्त, शुद्धाशुद्ध ठरवतील. पण हा आटापिटा मला आजतागायत कधीच करावा लागलेला नाही.

लय माझ्यापाशी होतीच. तिला जागृती आली ती मात्र विशिष्ट संस्कारांनी. माझे वडील संस्कृत वाङ्मयाचे जाणकार रसिक होते. त्यांच्यामुळे संस्कृत वाङ्मयाची स्वर्गगा माझ्या कानांवर सारखे गोड आघात करू लागली. व्याकरणाच्या फंदात पडण्यापूर्वीच कालिदासादिकांची लयदार शैली मला मोहवू लागली. गीतेच्या पाठामुळे साध्या अनुष्टुभाचे सौष्टव ठसू लागले. रघुवंशात रघुराजा लिपिरूपी नदीमधून वाङ्मयाच्या समुद्रात शिरला असे वर्णन आहे. मला एकदम समुद्राचाच परिचय झाला आणि त्याच्या पोटात वाकी सगळे आले असे वाटले. इंग्रजी शाळेत आल्यावर चार वर्षांनी अकःसवर्णे दीर्घः आणि इको यणचि—हा मारा सुरू झाला. पण त्यापूर्वीच रघु-कुमार मेघदूतांशी, जगन्नाथाच्या दर्पित्तीशी, गीतेच्या हृत्स्पर्शी शैलीशी माझा परिचय झालेला होता. ह्या परिचयाचे संस्कार मनावर झाल्याबरोबर आपणही छंदात लिहावे, तसे लिहिण्यात विशेष आनंद आहे, हे समजू लागले. पुन्हा त्यात अवषड असे काहीच वाटत नव्हते. अगदी संस्कृत वृत्तांत म्हणजे पृथ्वी, मंदाक्रान्ता, शार्दूलविक्रीडितात मी सहज रचना करू शके. त्यात अक्षराची, लघुगुरूची, यतीची कसलीही चूक कधी झाली नाही आणि ती दुरुस्त करण्याचे श्रेयही कोणाला मिळाले नाही. माझ्या ह्या शक्तीचे माझ्या शिक्षकांना कौतुकही वाटे आणि त्यांना थोडी फार शंकाही येत असे असे स्मरते. पण छंदोवद्द वाणीचे वरदान मला आपोआप लाभले होते त्याला मी तरी काय करणार? मला ह्या शक्तीचा प्रथम साक्षात्कार झाला आणि नंतर अहंकार. माझ्या हाती ही वॉशिंग्टनची कुन्हाड आली मात्र, मी सर्रास चालवू लागलो. परीक्षेतील अनुवाद पद्यात करावे, वर्गबंधूवर शिक्षकांवर वऱ्यावाईट श्लीलाश्लील कविता कराव्या, अभ्यास लक्षात ठेवण्यासाठी विषयांच्या कारिका कराव्या, मंगलप्रसंगी वः निधनप्रसंगी गडकऱ्यांच्या भांबूरावाप्रमाणे काही तरी लिहावे हा चाळा लागला ;

चार

आणि संस्कृतच्या सौजन्याने तसल्या लिहिण्यातही प्रसाद व नादमाधुर्य येऊ लागले. भोवतालच्या मंडळीत त्याचेच कौतुक असल्यामुळे, आपण काही चुकतो आहोत अशी चुकूनही कल्पना येईना ! ही स्थिती मी कॉलेजमध्ये प्रवेश करीपर्यंत होती.

' आजही माझ्या कवितेत जर शैलीची सफाई असेल, नादगुण असेल तर त्याला कारण हे बालपणचे कवित्व. मी मुद्दाम घाटदार लिहितो, प्रास व यमकांचा हव्यास धरतो, अशी टीका माझ्यावर होते. पण ही गोष्ट मी जाणिवेने घडवून आणीत नसून पूर्वसंस्कारामुळे ती आपोआपच घडते. माझ्या कवित्वाचा किंवा माझ्यातील कवीच्या व्यक्तित्वाचा तो एक अच्छेद्य भाग झालेला आहे. लालित्य हा काही नित्य गुण नव्हे. तो नित्य दोषही नाही. हे लालित्य आता मला सोडीलसे वाटत नाही. त्याचा मला काव्यदृष्ट्या फायदाही होतो आणि तोटाही होतो. त्याचा माझ्या मनावर एवढा पगडा आहे. की, कोणाच्याही व कोणत्याही कवितेत ते नसले तर मला ती कविता असुंदर आहे, भुंडी आहे असे वाटू लागते.

संस्कृत भाषेच्या वटवृक्षाचे सावट पडून माझे काव्य पार खुरटले असते. पण तसे व्हावयाचे नव्हते. काव्यग्रंथांच्या वाचनामुळे माझ्या मनात अष्टदिशांना खिडक्या उघडू लागल्या आणि त्यातून नाना प्रकारचा प्रकाश आत शिरून एकच मजेदार गोंधळ उडाला. त्या संभ्रमात मी किती तरी दिवस होतो. इंग्रजी काव्याची गोडी लागली आणि खऱ्याखऱ्या भावकवितेचे दर्शन घडले. मराठी आधुनिक कवितेशी ओळखही ह्याच काळात झाली. त्यावेळच्या सामाजिक स्थितीचा परिणामही जवरदस्त झाला. राजकीय व सामाजिक स्वातंत्र्याला मुकलेला, सर्व क्षेत्रांत वंचित राहिलेला हा देश त्यावेळी फार वेगाने ढवळून निघत होता. छोटीमोठी आंदोलने प्रत्यही घडत होती आणि मी तर ह्या सर्व घटनांच्या निकट सान्निध्यात होतो. नव्याने उदयाला येणाऱ्या आपल्या राष्ट्राच्या आकांक्षा, पीडितांचे दुःख, जगण्याची इच्छा, सगळे काही जवळून पाहात होतो. संघर्षाच्या धकाधकीत प्रत्यक्ष पडलो होतो. ह्या सर्व घडामोडींचा परिणाम माझ्या व्यक्तित्वावर म्हणजेच कवीवर होणे अपरिहार्यच होते. हा परिणाम इतका मोठा होता की, त्यामुळे पुष्कळ वर्षेपर्यंत माझी कविताच केवळ नव्हे, तर माझी काव्यविषयक, एकूण वाङ्मयविषयक दृष्टीच बदलून गेली

होती. जे समष्टीच्या भावनांचे प्रतिनिधित्व करते, लोककल्याणासाठी ज्याचा जन्म झाला आहे, जे निजलेल्यांना उठविते, उठलेल्यांना कार्यान्वित करते ते साहित्य, अशी समजूत मी करून घेतली. 'स्वान्तःसुखाय' हे तत्त्व 'बहुजनहिताय' ह्या तत्त्वाने झाकून टाकले. त्यामुळे माझ्याही काव्याला एक प्रयोजन निर्माण झाले. काव्याला काव्यबाह्य प्रयोजन असल्याने काव्याची हानी होईलच असे नाही. पण रचनेची आशयावर कुरघोडी झाली म्हणजे जशी काव्याची हानी होते त्याचप्रमाणे पुष्कळ वेळा काव्याचे एखादे काव्यबाह्य प्रयोजन काव्योपेक्षा डोईजड होऊन बसते. माझ्या कवितेला समाजनिष्ठेचे व समाजजागृतीचे बाह्य प्रयोजन निर्माण झाले. ज्या निर्मितीत माझी समाजनिष्ठा माझ्या व्यक्तिमत्त्वाशी एकरूप झालेली होती त्या निर्मितीत काही उणेपणा आला असे मला वाटत नाही. ह्याचाच अर्थ त्या त्या क्षणी त्या बाह्य प्रयोजनाची (extraneous purpose) काव्याच्या मूल प्रयोजनाशी एकतानता साधलेली असे. पण ह्या एकतानतेच्या अभावी पुष्कळवेळा मी स्वतःच्या सामर्थ्याचा गैर उपयोग करून प्रचारी साहित्य लिहिलेले आहे.

काव्य ही सुद्धा एक महान साधना आहे. अनुभूतीशी प्रामाणिक राहाण्याचे खडतर तप कवीने केले पाहिजे; तरच त्याला महान साहित्याला जन्म देता येईल. उलट, प्राप्त झालेल्या सिद्धांचा दुरुपयोग केल्याने त्याच्या श्रेयात मात्र वैगुण्य येईल. प्रथम मी स्वयंभू छंदाचा दुरुपयोग केला आणि नंतर सामाजिक जाणिवेचा. ही माझी स्वतःच्या काव्याच्या दृष्टीने हानी झाली. पण काव्यविषयक दृष्टिकोन विनसला होता, ही अधिक मोठी हानी होती. ज्यात सार्वजनीन भावना नाही, व्यक्तिगत अनुभूती आहे, ते साहित्य हिणकस अशी गैरसमजूत होऊन बसली होती. त्यामुळे माझे साहित्यजीवन एखाद्या माडाच्या झाडाप्रमाणे सरळसोट एकाच दिशेने धावू लागले. केशवसुतांच्या प्रतिज्ञेप्रमाणे आपणही वंडाची धामधूम उडवून द्यावी, 'पद्यपंक्तिची तरफ' हातात घेऊन 'जग उलथुनियां' टाकावे, असा आविर्भाव सुचू लागला. तो सर्वस्वी खोटा नव्हता. पण दुसऱ्या अनुभवांनाही अर्थ आहे, दुसरे अनुभवही महत्त्वाचे आहेत, किंबहुना अधिक महत्त्वाचे आहेत, हे आज मला समजते आहे. सामाजिक जाणीव तीव्रतेने होऊ लागली तरीसुद्धा भोवतालच्या परिस्थितीचे वस्तुनिष्ठ चित्र काढणारी कविता ही तात्कालिक स्वरूपाचीच ठरते. ती पद्यमय चर्पटपंजरी आहे.

सहा

तो तपशिलांचा पोवाडा आहे. वस्तुनिष्ठेच्या पलीकडे जाऊन तपशिलांचा रवंथ न करता सर्व लोकांच्या हर्षशोकांचा ठाव घेत घेत आणि स्वतःच्या व्यक्तिवाची डूब देत देत जी निर्मिती होईल ती शाश्वत ठरू शकेल. सामाजिक जाणिवेची परिणती व्हावयास हवी ती अशा कवितेत. रामायण, महाभारत व संतबाळ्य ह्यांत अशी परिणती झालेली आहे. त्रुटित अशा काही भावक वित्तातही ती होऊ शकेल. पण साधारणपणे सामाजिक जाणीव हा शब्द फार टोवळ अर्थाने वापरला जातो. माझ्या बाबतीत तो टोवळ अर्थानेच वापरता येईल.

आजच्या माझ्या काव्याची भूमिका स्पष्ट होण्यासाठी हा पूर्वतिहास व हे विवेचन आवश्यक आहे. काव्याच्या ह्या प्रथमावस्थांतून बाहेर पडताना मला प्रयास पडले असले तरी आता मी बाहेर पडलो आहे असे मला वाटते. माझ्या विकासाच्या मार्गावरील काही टप्पे मी नुद्दाम दिग्दर्शित केले आहेत. माझ्या कवितेच्या बाल्यावस्थेबद्दल मला कधी पश्चात्ताप होत नाही. कारण त्यातून जे घेण्यासारखे होते, टिकवण्यासारखे होते ते मी जगवले आहे, टिकवले आहे. असे मला वाटते. पद्यरचनेचा हव्यास सोडून शब्द वाकवण्याची शक्ती शिल्पक ठेवली. प्रचारी साहित्याकडे पाठ फिरवली; निदान त्याची काव्यक्षेत्रातून माझ्यापुरती हकालपट्टी केली. प्रचार हेही साहित्याचे एक दालन असले तरी ते काव्यापासून फार निराळे आहे हे शिकलो. पण तरीही समाजाच्या सुख-दुःखांकडे पाठ फिरविण्याची भूमिका घेणे मला जमणार नाही, रुचणार नाही. सर्वत्र अपार कारुण्य भरलेले आहे, ते मला दिसते आहे तोवर मी डोळे मिटून घेणार नाही. माझ्या काव्यात समाजाच्या आशा निराशांना फार मोठी जागा आहे व अजूनही राहिल. मनुष्यजातीवर येणारी प्रचंड संकटे, होणारे प्रचंड आघात ह्यांपासून स्वतःला दूर ठेवण्याचे कसब मला साधणार नाही. पण तरीही आशानिराशा, संकटे वा महोत्सव ह्यांची यादी करणे, किंवा तोडगे सुचविणे हे माझ्या काव्याचे कार्य होऊ शकणार नाही. माझ्या काव्यात कोणतीही विशिष्ट विचारप्रणाली, अमुक एक वाद, पंथ, मठ निर्माण होणार नाहीत. ज्या त्या क्षणी माझ्या मनाचे जे जे रंग असतील ते ते मी उधळीत राहीन. आता माझी कविता केवळ तात्पर्याला वाहिलेली नाही. सौंदर्याचे, भावनांचे जे जे रसोह्वास माझ्या मनात आनंद निर्माण करतात त्यांची

त्यांची मी कविता निर्माण करतो. माझ्या कवितेतील किंवा काव्यविषयक भूमिकेतील फरक दर्शविणारी पहिली कविता 'केवळ सौंदर्य, केवळ आनंद' अशा प्रारंभाची आहे. कर्मकटकटी आणि संघर्ष, आपला लोभीपणा आणि मानसिक सुस्तपणा ह्यांच्या आवर्तात सापडल्यावर जीवनातील प्राथमिक, मूलभूत अशा आनंदालाही आपण मुक्तो. कळाहीन सुतकी वनतो. त्याविरुद्ध माझी कैफियत त्या कवितेत मी मांडली आहे.

पांच नद्यांतून मनःसागरांत
 आनंदजळाचे पूर भरतात
 पंचरंगांच्या या इंद्रधनुष्यांत
 चित्तचंडोल हो भरारी घेतात
 पांच राजहंस माझ्या पालखीला
 उचलती उंच आनंदमयांत
 जय शब्द स्पर्श रस रूप गंध
 केवळ सौंदर्य केवळ आनंद

असा ऐंद्रिय सुखाचा व एकूण जीवनानंदाचा जयजयकार मी केला आहे. पण एका परीने सौंदर्याचा व आनंदाच्या अनुभवांचा झाला तरी तो पोवाडाच आहे. ह्यातटाने तत्वज्ञान बोलत राहण्याचा माझा खटाटोप कसा व्यर्थ होता हे 'फकिराची फिर्याद' मध्ये मी चित्रित केले आहे.

'शिवाहुनी शिव मी अनंग जाळियला' अशा घमंडीत मी होतो खरा; पण कोणाची तरी स्वलन्त गती माझे डोळे पुनःपुन्हा खेचीत होती. प्रकृतीची स्वलन्त गती मला मोहवीत होती आणि संस्कार मला वेगळाच देग घ्यावय।सु भाग पाडीत होते. ह्याविरुद्ध माझ्या मनाची पहिली जोरदार प्रतिक्रिया वाहेर पडली ती एका किंचित कूट पण अर्थदृष्ट्या सघन अशा कवितेच्या द्वारा :

उल्लंघुन कक्षाकारा, मी निखळून पडलों तारा
 मज नव्हता आणि नको कधीच किनारा
 मी अपवादाचा यात्री, मी तर्करवीची रात्री
 मी जन्म घेतला गाधिजमुनिच्या गोत्री
 मी सूत्राविण वर सरतों, मी अतलनमीं भिरभिरतों.
 मी जाइन तेथें खपुष्प वेंचित फिरतों

मी अहेतुकाचा हेतु, मी अपार्थिवाचा सेतु

मी धूमकेतुच्या वंशाचा जयकेतु

माझ्या मनाच्या घडणीत झालेल्या संपूर्ण क्रांतीची ही ग्वाही आहे.

मागणीप्रमाणे पुरवठा ह्या वचनाचे वेगवेगळे अर्थ होऊ शकतील. 'अर्थकृते' काव्य करणारा राजकवी हा राजदरबाराच्या मागणीप्रमाणे लिहितो. 'काव्यं यशसे' असे मानणारा कवी लोकानुरंजनासाठी लोकांना हवी तशी रचना करीत असतो. त्याप्रमाणे मांगल्य, बोध म्हणजे एकंदरीत सत्यशिवाची पूजा बांधणारा कवी हासुद्धा एक प्रकारे काळाची मागणी असेल तसा पुरवठा करीत असतो. पण जो आनंदनिर्मितीसाठी लिहितो त्याच्या कृतीत शब्दांना नवे सौंदर्य प्राप्त होते. परिनिर्वृती म्हणजे हा परम आनंद हेच काव्याचे प्रयोजन आहे अशी माझी निष्ठा आता झाली आहे. त्यामुळे माझी जाणीव मुक्त झाली आहे.

वेदान्ताच्या उद्‌घोषांत

तुझे काढितो मी चित्र

आणि तुझ्या सान्निध्यांत

वोले वेदान्त परत्र

ही माझ्या मनाची संभ्रमावस्था संपल्यामुळे मी माझ्या अनुभूतीशी प्रामाणिक राहू शकतो. माझी जाणीव मुक्त झाल्याची जाणीव होताच मला इतका आनंद झाला की रानपांखराप्रमाणे 'हिरव्या कवळ्या झुवक्यांवरती' श्लोके ध्यावे व त्यावर आपल्या गीतफुलांचे झेले फुलवावे असे वाटू लागले. प्रेमाच्या, प्रणयाच्या, विभ्रमाच्या वेगवेगळ्या छटा मनात जाग्या होऊ लागल्या. मनामध्ये अमुक एक विषय घेऊन कविता लिहिणे वंद झाले. एक मध्यवर्ती कल्पना आणि वाक्याचा तिचा फुलोरा, तिचे बसालंकार, छते, झालरी असला साक्षांगार संपला. निसर्गातील स्पंदने नव्याने जाणवू लागली. मनाच्या अनेक स्मृती, भिन्नभिन्न अनुभव, वस्तुमात्राची व्यक्तिनिष्ठ दर्शने व आत्मकेंद्रित संस्कार ह्यांचे काही वेगळेच रसायन निर्माण होऊ लागले. फुलांतील फूलपणा तर जाणवू लागलाच; पण त्याबरोबरच त्याच्याशी संलग्न अशी जाणीव (association) मनात घर करू लागली. 'सेतु', 'वाभुळझाड' अशा अनेक कवितांत ह्या नव्या निष्ठेची दर्शने घडतील.

काव्याच्या निर्मितीविषयी थोडे विवेचन केलेतर येथे ते अप्रस्तुत ठरणार नाही. अमुक एक विषय आणि त्यावरील कविता हे नाते जोपर्यंत होते तोपर्यंत त्या त्या कवितेतील एखादी चमकदार वाटणारी कल्पना मनांत घोळत राही. ती पिंजण्याचे काम मनातल्या मनातच होत राही. त्या कल्पनेच्या केंद्रीभूत अणूभोवती सटश कल्पनांचे दुसरे अणू येत ; एकवटत ; मनातल्या मनातच त्यांच्या साखळ्या जुळत ; आणि ते सारे मोहोळ नांदमधुर शैलीने मी भरून टाकी. त्या कवितेत एक प्रकारची निरिंद्रिय (inorganic) वांड असे. त्यानंतर दुसरा एक अनुभव येऊ लागला. एखाद्याच कल्पनेचे बीज असा काही जोर धरी की, त्या बीजातूनच कोंभावर कोंभ यावेत तशा प्रतिमांच्या सरी निघत. ही एक प्रकारची सेंद्रिय (organic) वांड म्हणता येईल. ही अधिक एकात्म असे. ह्यांतील कल्पना म्हणजे केवळ एकमेकांना सांहाय्यिक (corroborative) नसत. त्या सगळ्या मिळून एक चित्र निर्माण करीत. अलीकडे संबंध कवितेचेच गर्भरूप मनात एकदम निर्माण होते आणि त्याच्या भोवती मन धिरट्या घेत राहाते. मग पुरेसा विकास झाला आहे असे वाटले की कविता मी लिहून काढतो. ह्या शेवटच्या प्रक्रियेत जाणिवेची तीव्रता सर्वांत अधिक राहाते. पण पहिल्या दोन प्रक्रियाही मला सोडून गेलेल्या नाहीत. पुष्कळ वेळा अर्धपक्व कल्पना वा भावना कागदावर उतरताच तिच्या अस्तित्वाने धिटावलेल्या, मनातल्या दुसऱ्या भावभावना आपोआप शब्दरूप घेतात. परिष्करण मी सहसा करीत नाही. पण करावयास हरकत का असावी हे मला कळत नाही. एवढी कारागिरी केलेला मंजूर असावी.

रस, कल्पना व भावना ह्या सर्वांच्या पलीकडे एकूण सर्वच मराठी कविता गेली आहे. जाणीव म्हणा किंवा वस्तुजाताविषयीची आत्मकेंद्रित अनुभूती म्हणा हीच काव्याची जननी आहे. माझी कविताही ह्यांला अपवाद नाही. ज्या त्या कवीचे बाह्य जीवन, भावविश्व, जीवनदृष्टी, सौंदर्यकल्पना ह्यांत फरक पडत असल्यामुळे मराठी कविता एखाद्या विचित्रवीणेसारखी होईल आणि तिच्या शेकडो तारांत माझीही एक तार असेल, अशी मला आशा आहे.

— वसंत वापट

अनुक्रम

सेतु	१
जपावयाला शिकली होतिस	३
स्मरतें तुजला	४
अजून	७
फुंकर	८
विस्मृति	११
विचार तें	१३
धुकें	१४
कसें सांगू तुला	१५
अपरूप	१७
फितूर	१८
नाटक	१९
बहाणा	२०
आमंत्रण	२१
खूण	२३
कर्णफुलें	२४
आशय	२५
समजावणी	२७
तूं तिकडे	२८
आज अचानक	२९
सोड तुझें स्फटिकाचें मंदिर	३१
नको हा संथ संकोच	३२
दुःख	३३
निश्चित	३४
जर का पटता शब्द	३५

सुनीत	३६
शहाणी	३७
डेळिया	३८
संवाद	३९
सरली झिम्मड	४६
रानपांखरा	४७
छंद	४९
होडी	५१
सांखळी	५३
शिणलें आभाळ	५४
नदी	५५
बाभुळझाड	५७
आज कळे	५८
वैशाख-१	५९
वैशाख-२	६०
एक डोळा आणि एक डोळा	६१
मुखवटा	६३
गरुड	६७
विनोवा	७१
केवळ माझा सहायकडा	७३
अर्धम्	७५
गोरी	७६
वय वर्षे सोळा	७७
रंगानें तूं गव्हाळ	७८
नाजुक रुपडें	७९
ऋतुराजांनो	८०
प्रियंवदा	८९

शरदामधली पहाट आली तरणीताठी
हिरवेहिरवे चुडे चमकती दोन्ही हातीं
शिरिं मोल्यांचें कणिस तरारुन झुलतें आहे
खांद्यावरतीं शुभ्र कनूतर खुलतें आहे

नुक्त झालें स्नान हिचें तें राजविलासी
आठ विचान्या न्हाऊं घालित होत्या दासी
निरखित अपुली आपण कांती आरस्पानी
थवकुन उठली चाहुल भलती येतां कार्नीं

उठली तों हिज जाणवलें कीं विवस्त्र आपण
घे सोनेरी वस्त्र ओढुनी कर उंचाधुन
हात दुमडुनी सांवरतां तें वक्षापार्शीं
उभी राहिली क्षण ओठंगुन नीलाकाशीं

लाल ओलसर पाउल उचलुन तशी निघाली
वारा नखर करीत भंवती रंजी घाली
निळ्या तलावाघरचें दालन उघडें आहे
अनिश्रयानें ही क्षितिजाशीं उभीच राहे

माथ्यावरतीं निळी ओढणी तलम मुलायम
गालावरतीं फुलचुखिनें व्रण केला कायम
पायाखालीं येइल तें तें खुलत आहे
आभाळाची कळी उगीच उमलते आहे

झेंडू गेंदेबाज गळ्याशीं बिलगुन बसले
शवेतीचें स्वप्न सुनहरी आजच हसलें
निर्गंधांचे रंग पाहुनी गहिरे असले
गुलाब रसले, ईर्ष्येनें फिरुनी मुसमुसले

फुलाफुलांची हनु कुरवाळित अलड चाले
तृणातृणांशीं ममतेनें ही अस्फुट बोले
वात्सल्य न हें—हेही यौवनविभ्रम सारे
सराइताला समजावे हे मुग्ध इशारे

दिसली ही अन् विस्फारित मम झाले नेत्र
स्पर्शांनं या पुलकित झालें गात्र नि गात्र
ही शरदांतिल पहाट...कीं...ती तेव्हांची तूं ?
तुझियामाझ्यामधें पहाटच झाली सेतू ?

जपावयाला शिकली होतिस

जपावयाला शिकली होतिस सारें कांहीं
कांठ जरीचा श्वासानेही ढळला नाही
मोजित होतिस शब्दांमधल्या छटाछटांना
करायचिस तूं शिक्षा अपुल्या स्वैर बटांना
समजत होती तुला जगाची सारी भाषा
झांकायाला शिकली होतिस अटळ निराशा

शैशव माझे सरलें होतें, सरलें नव्हतें
सारें कांहीं कळलें होतें, कळलें नव्हतें
नुकते होते स्वप्नपण्यांना फुटले पंख
अभिलाषेचा जरा कुठें झालेला डंख
केळीवरच्या दंवापरी मन हळवें होतें
पढायचें प्रतिबंध त्यामधें भलतें-सलतें

वाटायाचें तुला कळावी सर्व इमानी
वाटायाचें करावीस तूं कुजबुज कार्नी
बघत राह्यचा शिंपेंतिल मी श्यामल तीळ
दिवस दिवस मी घुमवायाचा कर्कश शीळ
गाल घायचा कुस्करण्या कधिं तुझ्या करांत
उगीच लाजुन लपायचा मी माजघरांत
समजत होतें जरी तुला हें सारें कांहीं
“वेडा कुठला” म्हणायचिस तूं, दुरून तेंहि

आज मला तें आठवतें, मी मलाच हसतों
आठवतां तें अजून परि मी माझा नसतों

स्मरतें तुजला ?

स्मरतें तुजला
शैशव अपुलें मनहारी चंदेरी ?
हसूरूसूंचा गंगाजमनी शेला
नकळत विणला दोघांनीं दोघांनीं...
मांडव रचिले
तरल धुक्याच्या रंगाचे अंगाचे
ज्यांत लाविलीं स्वयंवरो थाटार्चीं
नल-दमयंती, सीता-रघुराजांचीं...
मात्र राहिलें
सदैव अपुलें अकलंकाचें नातें
शेजान्यांनीं म्हटलें कांहींवाही
मात्र आपुली अभंग होती वाणी
भाउविजेल।
जन्मवरी करुं मनोमनीं आठवणी

स्मरतें तुजला
विवाहमंगल तूझें ?
उभी तुझ्या पाठीशीं होतें
सजलकुंभ सुखसजललोचना
तुझी करवली.
हेवा केला बहिणींनीं बहिणींनीं
निरखिलें अन् मला नव्या बहिणींनीं
कुतूहलानें हलाहलासह किंचित्
मात्र आपुलें
सदैव होतें अकलंकाचें नातें

मात्र आपुली अभंग होती वाणी
भाउबिजेला
जन्मवरी करुं मनोमनीं आठवणी

स्मरतो का परि
तुझा कालचा अर्धस्फुट निःश्वास ?
स्मरते का ती थरथर तव अधरींची ?
स्मरतो का तो स्पर्श चोरटा ?
स्मरतो का तो अडखळलेला शब्द ?
निःश्वास तुझा
स्पर्शुन माझ्या कानाच्या पाळीला
उडवुन गेला कुरळ कुन्तलां भालीं
उडवुन गेला
शैशव अपुलें मनहारी चंदेरी...
हंसूरुसूंचा गंगाजमनी शेला...
उडवुन गेला सुखस्मृतींचे रंग

निःश्वासाचा एक इशारा होतां
गिळलें माझे चक्र भुडेंनें काल...
कवचकुंडलें माझीं लुटलीं लुटलीं.
पांचालीसम
ऐन जगाच्या वाजारीं उघडी मी
आतां नाहीं खरेंच वाटत मजला
कीं कृष्णाची बहीण होती कृष्णा
अन् रामाची सीतेवरली प्रीती...

स्मरुं नको रे
शैशव अपुलें मनहारी चंदेरी...
स्मरुं नको ते गंगाजमनी शेले...
स्मरुं नको ते मांडव तरल धुक्याचे
स्मरायचा तो आतां एक श्वास !

अजून

अजून त्या झुडुपांच्या मागे
सदाफुली दोघांना हसते
अजून अपुल्या आठवणींनीं
शेवंती लजवंती होते

तसें पहाया तुला मला ग
अजून दंविन्दू थरथरतो
अर्ध्यामुर्ध्या कानगुजास्तव
अजून ताठर चंपक झुरतो

पाठ आठवुन तुझी बिलोरी
अजून हिरवळ हिरमुसलेली
चुंबायाला तुझीं पावलें
फूलपांखरें आसुसलेलीं

अजून गुंगीमधें मोगरा
त्या तसल्या केसांच्या वासें
अजून त्या पात्यांत लव्हाळी
होतच असतें अपुलें हासें

अजुन फिक्कट चंद्राखालीं
माझी आशा तरळत आहे
गीतांमधलें गरळ झोकुनी
अजून वारा बरळत आहे...

फुंकर

बसा म्हणालीस, मी बसलों
हसलीस म्हणून हसलों
बस्—इतकेंच...
बाकी मन नव्हतें धान्यावर

दारावरचा पडदा दपटीत
तूं लगवग निघून गेलीस
माजघरांत
माझ्या सोबत ठेवून
तुझ्या सुस्त संसाराच्या निशाण्या...

या जाळीच्या पडद्यांत
कशाला कोरलें आहेस
हें हृदय, उलटें, उत्तान ?...
काचेच्या कपाटांत
कशाला ठेवल्या आहेस
भुड्याच्या राघूमैना ?...
उडताहेत लाकडी फळांवर
कचकड्यांचीं फुलपांखरें
भिंतीवर रविवर्म्यांचीं पौष्टिक चित्रें हारीनें.

काळ्या मखमलीवर
पतीच्या नांवाचा रेखीव कशिदा—
त्यांतला एक टांका जरी चुकली बसतीस
तरी मी धन्य झालों असतो.

तूं विचारलेंस, काय घेणार ?
काय पण साधा प्रश्न—
काय घेणार ?
देणार आहेस का तें सारें—पूर्वीचें ?
मला हवे आहेत
चिंचेचे आंकडे—ते
ते अधाशी ओठ, ती कुजबुज, त्या शपथा !
दे झालं कसलं हि साखरपाणी.

तुझं आणि तुझ्या पतीचं हें छायाचित्र
छान आहे.

तुझ्यावरची सारी साय
या फुगीर गालांवर ओसंडते आहे.
बळकट बाहू, रुंद खांदे
डोळ्यांत कर्तेपणाची चमक
छान आहे.

राग येतो तो तुझा
या चित्रांत तूं अशी दिसतेस
अशी दिसतेस कीं
जसें कांहीं कधीं झालेंच नाही !

मी तुला बोलणार होतो
छद्मीपणानें
निदान एक वाक्य, एक जहरी बाण, निदान एक
तें मला जमलें नाही, आणि
तूं तर नुसती हसत होतीस

आतां एकच सांग,
उंबऱ्यावर तुझ्या डोळ्यांत पाणी आलें—
इतकी का तुला सुपारी लागली ?
पण नकोच सांगूल
तेवढीच माझ्या मनावर
एक कुंकर.

विस्मृति

छे ग ऽ...आतां कशी रहावी
स्मृती मला तेव्हांची सगळी ?
होता का ग ऽ चंद्र तेधवां,
कीं होती ती रात्र वादळी ?

भिजल्या रानावरून तेव्हां
आला होता मातट गंध ?
कीं घमघमला होता तेव्हां
तुझा मोकळा कुंतलबंध ?

चंद्रकळा होतीस नेसली...
चुकलों ना ? छी...कसा विसरलो...
जास्वंदीची चुनडी ? नाहीं ?
तूच सांग...मी पुरता हरलों.

मात्र एवढें स्मरतें आहे...
होता त्याचा पोत रेशमी !
कां डोळे करितेस एवढे ?
चुकलों का ग ऽ सांग पुन्हा मी ?

कानांमधलीं तुझीं कुंडलें
सल त्यांची माझ्या गालावर...
मलाच उलटें म्हणालीस तूं
असा कसा होतोस अनावर !

म्हणालीस का—

कीं हे सारे
माझ्या मनचे उनाड चाले ?
सांग काय कुजवुजलीं आपण ?
विसरलीस का तूही सगळें ?

होतिस ना तूं फुलें माळलीं ?
नाहीं ? आठव नीट जराशी...
मला वाटतें बकुळफुलांचा
गजरा होता तुझियापाशीं...

साधी होतिस तरी त्या दिशीं
लाविलेंस वाळ्याचें अत्तर
नाहीं ? मग हा संभ्रम माझा...
तुझाच किंवा ? मीच निरुत्तर !

एक मात्र आठवतें निश्चित :
पहाट झाली होती लौकर !
भिजलें होतें भाळ दंवाणें
कांटा फुलला अंगांगांवर

माझा कोट तुझ्या खांद्यावर
शाल तुझी अन् माझ्या देहीं...
बुकलों का मी पुन्हा ? सांग मग
कशी भासली थंडी नाही ?

विचार तें

ओढ्यावरतीं झुकल्या फांच्या
वळणावरतीं खचला पूल
तिथेंच होता रूतला कांडा
तिथेंच होतें चुरलें फूल

विचार तें त्या वृद्ध वडाला
जरा पुढें भवघडल्या वेली
जरा पुढें झुकलें वेळवन
तिथेंच झाली धन्य धरित्री
कृतार्थ झाला तिथें निळा घन

विचार तें त्या सैल झन्याला
ढासळलेला बुरुज पुराणा
कलंडलेली भिंत जराशी
तिथें उगवला पिंपळ हळवा
तिथें फुलांच्या दवल्या राशी

विचार तें त्या भग्न तटाला
जिथें दिशांचीं बुजलीं नाथें
जिथें नभाचें उजळे भाल
तिथेंच ढळली होती तारा
तिथेंच झाला चंद्रम लाल

विचार तें त्या खिन्न नभाला
जिथें मिठीतच दिठी निमाली
तुला न तूपण मला न मीपण
तिथेंच होतों जगलों क्षणभर
तिथेंच सार्थक केलें आपण

विचार तें ह्या सुन्न मनाला...

धुकें

जागरणाची रात लहानी
जरा कुठें ओसरली होती
झुंजुरक्याच्या लाटेखालीं
जरा कुठें गहिवरली माती

घुसमटलेल्या अंगांगांवर
जरा कुठेंशी झुलुक चावरी
तांबरल्या डोळ्यांतिल निजली
जरा कुठें ती हाव हावरी

धमनीच्या रक्ताची आणिक
जर कुठें ओसरली भरती
धुकें होउनी मुकें पडावें...
ओशालुन मी वक्षावरतीं

इतुकें होउन दयामयी तूं
धुक्यांतल्या धरतीपरि ओली
इतुकें होउन, बाळ तुझा मी...
कणव दंवापरि खळकन् गळली

कसे सांगूं तुला

कसे सांगूं तुला...वाटे
मला भय अनामिक
चुकून हा फुटेल गऽ
माझा चांध अगतिक

आहे इतुका निष्पाप
तुझा खळाळता हर्ष
माझ्या किल्मिषाचा त्याला
नको गडे व्हाया स्पर्श

शब्द वेसावध एक...
एक हावरे पाऊल...
सुड घ्यावया टपली
गतकाळाची चाहूल !

जाड शिष्टाचा बुरखा
दगा देईल हा कधीं...
अशी भीति उरीं माझ्या
सुरी घाली कधींमधीं

तुझ्या भाळींच्या भाग्याची
पुरी जाणीव असून
चोरटी ही आशा माझी
पाही थोडे चांचपून

...आणि कधी कधी होते
भशी उरीं घालमेल
माझ्यापरी तुलासुद्धां
पाप चेतना देईल ?

अपरूप

उदी टेकड्या खुरटी झाडें
मुरमाडाच्या विसूळ वाटा
कळंजलेला रोड गुराखी
मथ्यड दोरें, वथ्यड घंटा

निवडुंगाच्या फडा मोडक्या
भुशशापरि पसरले सराटे
सरपटणाऱ्या सरह्याचे अन्
फरपटलेले चार फराटे

बिनतेलाच्या झिंज्या चिवडित
दावित कुणि कथिलाच्या वाकी
तिला पाहुनी शीळ घालते
खडखडणारी एक दुचाकी

करडी छाया आभाळाची
कळाहीन धरतीचीं गात्रें
उबग जिवाचा यावा सहर्जीं
या दृश्याच्या दर्शनमात्रें

उफराटे परि माझे डोळे
उचलुन वग्रती ओंगळ पडदा
एक तपापूर्वी फुललेली
अपरूपाची रूपसंपदा...

फितूर

फितूर झाला वारा आम्हां
पार उडाला तट जास्वंदी
कसे राखतिल बालेकिल्ले
तलम तुझे हे स्वारशिबंदी

हा जास्वंदी वारा लागुन
चंद्रम झाला लालम् लाल
सालसांभसा दुर्गा तुजला
माणुजेचे देई फूल

भलत्या वेळीं भलत्या ठायीं
भलतेच तुझे आहे साहस
जोरावर परि दैव तुझे कीं
सालस आम्ही असे निखालस !

नाटक

हसतां हसतां तसा जिव्हाळा
हसतां हसतां घाव जिव्हारीं
असावधाला वधून गेलें
तुझे अशिल्लित शस्त्र दुधारी

गळामिठीचा भोंवळभंवरा
ताटातुटिची धार भयानक
अजूनही उलगाडलें नाहीं
बुडलों केव्हां कसा अचानक

पाप तुझे निष्पापच आहे
रक्ताचे ते सहज इपारे
पुन्हां एकदा...एकदांच तूं
करशिल का तें नाटक सारें ?

पुन्हां एकदां भान विसरुनी
मान तुझ्या हातीं निरवावी
हसतां हसतां भाळ चुंबुनी
सुरी सुखानें तूं फिरवावी...

बहाणा

मनाला ज्या कळा माझ्या कळाव्या त्या तुला एक
स्मितामागील जाणावे तुवां ते गूढ उद्रेक
तुझे माझे जरी ढोळे मनीचें बोलती गूज
कळालें तें न कळल्याचा बहाणा चालतो रोज

व्यथा कां सांगतां येते कुणाला चारचौघांत
परी तूं टाळसी मोठ्या खुदीनें सख्त एकांत
कथा मी सांगतो कांहीं पटाया आंतला अर्थ
कळालें तें न कळल्याचा बहाणा चालतो व्यर्थ

किती निष्पाप भोळी तूं ! अहाहा तूं खरी सुग्धा !
पुरे हें सोंग मायावी... वृथा मीं घेतलें छंदा...
असा येतो तुझा राग ; परी ती ना तुला पर्वा
तुझा तो छंद छळण्याचा... तयाला अंत ना ठावा

बहाण्यानें शहाण्याला अशी तूं लाविशी ओढ
कळे हें, तें न कळल्याचें वरी मी पांघरी वेड

ही खळखळणारी गंगा
वर विजन वनांतिल घाट
ते हिरवे पर्वत मागें
वर चुळबुळणारी वाट

चन्द्रांतुन चंदन खिरतें
उन्मनस्क सारे साग
तो पिसाट फिरतो वारा
जणुं झपाटण्या वनभाग

ऐकतात रानफुलें हीं
रेतीची झुरुमुरु बोली
मावळता घंटानाद
आतांत भारती भिजली

जें हवेहवेंसें होतें
तें इथेंच विरघळलेलें
जें नकोनकोसें झालें
तें इथेंच दूर पळालें

या इथेंच झालें गेलें
वाटतें जाहलें वांया
ही अर्धोन्मीलित दृष्टी
लागते परोक्ष पहाया

परि लाख योजनांवरुनी
ओलांडुनि सात पहाड
आमंत्रित कंकणनाद
ठोठावत येइ कवाड

ती असतांनाची जादू
ती नसतांनाची ओढ
ते असण्यानसण्याहून
आगळेंच अपुलें वेड.

खूण

वेल जुईचा दारिं तिच्या
...(असतो लाख ठिकाणीं)
ओटीवर झुलतो झूला
...(त्यांत नवी न निशाणी)

माडीवरतीं पुढति जरा
फिकट निळ्या खोलींत
गुणगुणते आहे गुणिला
...(तुमचें परिचित गीत)

कधिं झुळुकीच्या बोटांनीं
विणते लोकर-धागे
(जसे ईव्हनें बागेंत
विणले होते मागें)

मेजावरतीं बकुळ-फुलें
सुकलेलीं... ओघानें...
अश्रूंची अन् हिमसरिता
सुं .. गी .. च्या .. वे .. गा .. नें

एकच खूण तिथें न्यारी
वळचणिच्या कौलांत
घुमत पारवा आहे जो
तें तर माझें भूत !

कर्णफुलें

कर्णफुलें हीं उरलीं हातीं
तींही दुखरीं न्याकुळलेलीं
तळहातांना सांगत बसती
चोरुन गुपितें ऐकियलेलीं

चलाख यांतिल लाल माणकें
बुद्धी त्यांची मोठी तल्लख
अजुन सांगती माझ्या ओठां
एक तपापूर्वीची ओळख

कधीं कधीं लाडांत येउनी
कुरकुर करती उगाच ब्रेटीं
म्हणती स्मरतां दिन पूर्वींचे
हाय खुपे ही मळमळपेटी

कधिं हृदयाशीं घेउन त्यांना
मोजित बसतों रात्रींचे कण
आणि सकाळीं बघतों ... त्यांच्या
सुदा उरिं मज देती दूषण

कधिं रागानें म्हणतों त्यांना—
' विसरलांत त्या कुंतललहरी ?'
त्यांचें उत्तर जाली अंतर
संध्येच्या थरथरत्या प्रहरीं !

आशय

मला तिच्या हसण्याचा आशय कळतच नाहीं
स्वीकाराची वार्ता नाहीं
धिक्काराची छटाहि ज्यांतुन उमटत नाहीं
अशा तिच्या हसण्याचा अर्थच उमगत नाहीं
नदीकिनारीं
घायपातिच्या झुडुपाजवळीं
एक लव्हाळा दांतीं धरुनी पुटपुटलों मी
' दो दिवसांची संगतरंगत
अशीच संपुन जाइल
कर्धी कसें मग जाऊं आपण
क्षितिजांच्या ओलांडुन सीमा, नक्षत्रांच्या घेण्या भेटी ?'
यावर कांहीं उत्तर नाहीं
हसणें, नुसतें हसणें, ज्यांतुन
उद्गाराच्या चिह्नाइतका अर्थहि नाहीं
पूर्णविरामाइतुकें तरि जें व्यर्थहि नाहीं
शरदामधलें स्वप्न उषेचें उमलत असतां
अशीच आली भ्रमरण माझ्या दारीं
केसांत तिच्या वळसर बकुळ-फुलांचे
कृष्ण-कमळ करिं लीलेनें धरिलेले
गळ्यांत एकच सर मोत्यांचा शुभ्र
तीळ कुठेंसा—
ओठ ओलसर जरि न लालसर तितुकें
अन् त्यांच्यावर दंव अधुच्या हास्याचें
तिला म्हणालों—
वाच्यावरची चित्रकला तूं रंगविशील किती दिन ऐशी ?

हास्य निरर्थक उधळमाधळत
 स्वरांस्वरांनीं विणत मुलायम जाळीं
 नाचत फिरशिल किती दिवस तूं पोरी ?
 असेंच वदलों कांहींवाहीं . .
 ती कसली ?
 ती हसली, नुसतें हसली !
 उंवरळ्यावर तिच्या घराच्या
 पद पडलें संध्येचें लगवग
 दिशादिशांनीं काजळ घालुन डोळां
 एक एक कुणी तिलक लावला भाळा
 रातकिड्यांची कुजवुज गजबज झाली
 झोपावत कुणि जाय वडाच्या माथां
 अंग नदीचें शहारलें थरथरलें
 स्तब्ध उभी ती दारीं.
 डोळ्यामधलें पाणी कांठोकांठ
 झेलुन धरलें कसेबसें पंखांनीं
 तळहाताची शिणली नाजुक गिदीं
 तिला म्हणालों अहो-पुरे हा आविर्भाव-
 खिन्न तरी ती -
 अहो सुहासिनिराणी, सोंग पुरे हें . .
 खिन्न तरी ती...हसली अंधुक...कष्टानें हट्टानें
 त्या हसण्याचा अर्थ मला परि कळला नाहीं
 आजहि तो कळलेला नाहीं
 पुन्हा कधीं कळणारहि नाहीं...

समजावणी

वेदान्ताच्या उद्घोषांत
तुझे काढतों मी चित्र
आणि तुझ्या संगतींत
बोले वेदान्त परत्र
माझ्या एकांतांत सदा
तुझ्यासवें बोलतों मी
आणि तुझी भेट होतां
मौन माझ्या येतें कार्मीं
तुझ्या वियोगांत मला
दिसतेस दहा दिशीं
आणि भेटींत होतेस
नयनांत मावेनाशी
तुझ्या स्मृतिचिह्नांमधें
माझा गुंतलेला प्राण
तुझ्या सांनिध्यांत होतें
तुझे-माझे विस्मरण
तुझ्या स्वप्नांनीं रंगते
माझी अर्धीमुर्धी नीज
तुझ्या भेटीमधें त्यांचें
कधीं करशील चीज !
तुवां सांगितल्याविना
सारें कळतें कळतें
तुझ्या समजावणीनें
माझे अंतर जळतें...

तूं तिकडे

तूं तिकडे अन् मी हकडे परि
उशीत झालिस चोळामोळा ;
खार धिटुकली होउन आलिस
भिडवित तूं डोळ्याला डोळा

तूं तिकडे—मग अशी कशाला
न्हाउन आलिस झांजरकालीं ?
तुझाच मोहर दर्बळला का
कडुनिंवाच्या झाडाखालीं ?

सुकवित अपुले केश रेशमी
पानांच्या जाळींतुन आलिस ;
धुक्यांत लपवुन दोन पारवे
वसन लपेटित कुठें निवालिस ?

सालुंकींतुन शीळ घालुनी
खुणावीत तूं मज आलीस ;
मीही दक्षिणवान्यावरतीं
उडलों होउन हलकें पीस.

प्रीत तुझी माझी न कळाली
कुणाकुणाला, या आनंदें
फूलपांखरूं होउन फिरतों
तृणांफुलांतुन मी स्वच्छंदें !

आज अचानक

नव्हती लिहिली तुजवर कविता
आजहि नसती लिहिली
नव्हतों कधिं लिहिणार, परंतु
आज अचानक -

अंध डोळ्यांनीं पहावें तरी काय तुझ्यांत ?

न तुझी चाल चंचल
न अवखळ अंचल
न तीळ कुठें गालावर
न कुरळें बंड भालावर
नाहीं गोड खळी
न नाक चाफेकळी
न रंग, न ढंग
न छडीदार अंग
स्वरांत कोयल नाहीं
उरांत ऊर्मि नाहीं
नें डोळ्यांत जहर
न अंगांत बहर
लिहीन म्हटलें कांहींबाही
तर तसें कांहींच नाही
म्हणूनच
नव्हती लिहिली तुजवर कविता
आजहि नसती लिहिली
नव्हतों कधिं लिहिणार, परंतु
आज अचानक -

रोजरोज पहात होतों
शेजीवाइच्या अंगणामधलीं
प्राजक्तार्चीं झाडें
आज माझ्या दारीं त्यांचे सडे जसे पडले आहेत
इंद्राऐसे माझ्या अंगा हजार डोळे फुटले आहेत
दिसतें आहे लपलें धन
कळतें आहे दुखरें मन
आज अगदीं अचानक छंद माझा मुक्त झाला
आणि तुझ्या व्यक्तित्वाचा घोट घेऊन तृप्त झाला !

सोड तुझे स्फटिकाचें मंदिर

सोड तुझे स्फटिकाचें मंदिर
ये माळावर मैनाराणी
तोड तुझा सोन्याचा पंजर
सोडव तीं अडखळतीं गाणीं

सोड तुझी छळवादी छाया
नग्न नभाचें तुज आमंत्रण
तोड तुझ्या मोत्याच्या बेड्या
फोड फोड तें दुखरें कंकण

उद्यानांतिल हिरव्या दूर्वा
सलतिल ग तुज होउनि कंटक
मध्यान्हांतिल माळ उन्हाचा
तुझ्याचसाठीं पिवळा मंचक

‘ नको नको ’चा कोन सोडुनी
‘ हवें हवें ’ची भोग हवा तर
मुठभर मोठें हळवें स्पंदन
असें दडपशिल त्याला कुठवर ?

उंबरठ्याचा अलंघ्य पर्वत
घे त्याच्यावर एकच झेप
अंबर आहे, आहों तूं मी,
गतजन्मींचा आहे शाप !

नको हा संथ संकोच

नको हा संथ संकोच
तुझामाझा जिव्हाळा ग
जन्मोजन्म तुझीमाझी
प्रत्ययाच्या क्षणीं राणी
शैशवीं सुचलें नाहीं
प्रवाहपतितां ऐसैं
जगाच्या ऐनवाजारीं
नसतांना मनीं ध्यानीं

काळाचें थिजलें नृत्य
आपुल्या मीलनासाठीं
मिततां नेत्र सूर्यांचे
तारकांच्या परागांत
सांवळ्या झांवळ्याखालीं
तुझ्या निःश्वसनाऐसा
धरती रतिखिन्ना ही
संतृप्त जलधी दूर

अगा चंद्रमुखी आतां
हाय अस्थिर हा काल

ये अशी जवळी गडे
पापपुण्यापलीकडे
झाली ती वंचना पुरे
नको झांकुस रूपडें
मुग्धत्वीं लाजलाजलों
जीवनीं वुडती घडे !
चुकामूक घडे जरी
गांठ दैवबलें पडे

विश्व ओठंगुनी उभें
तिष्ठती क्षण वापुडे
दिशांचीं मिटलीं दलें
फिका चंद्रम सांपडे
माड निःस्तब्ध झोपले
वारा स्वहृदयीं अडे
शांत शुक्क निजे इथें
वदलून कुशी पडे

सांगतेस मनुस्मृति !
कापरापरि गे उडे !!

दुःख

दुःखच अपुलें होतें तें होतें इतुकें कीं
करावयाला दुःख न आतां उरलें बाकी !
स्थितप्रज्ञता फासुन उसनी तोंडावरती
सराइतापरि कुठें कसाही हसतों लोकीं

हसतों, हसतां हासवितोंही समुदायाला
वीरश्रीचें गीत लागतों कधिं गायाला
अशीं चिल्लखतें उभीं करोनी माझ्याभंवतीं
फुलासारखें जपतों या दुसऱ्या हृदयाला

उरांत उरलें नाहीं आतां तसलें स्पंदन
स्फुंदुन स्फुंदुन सरून गेलें तें आक्रन्दन
जळावेंस तूं असेंच होतें माझे जीवन
तुझ्यासवें परि जळून गेलें आहे इंधन

दुःख एवढें — होतिस कां तूं त्या तोलाची
अशी जिंदगी बाद कराया अनमोलाची ?

निर्चित

किती दिसांनीं जमून आला आहे घाट
किती दिसांनीं अशी मिळाली पाउलवाट
स्पर्श वाळल्या गवताचाही मादक भाज
टिचभर सुकल्या काशफुलांत हंसे ऋतुराज
भरवाराच्या उन्हांत उसले आश्विनरात
भान विसरले, उन्मन झाले अपुले हात
क्षितिजावरती तडकुन फुटली मृगजळलाट
किती दिसांनीं जमून आला आहे घाट

झुलुकाभरही वारा नाही, नकोच आहे
चुलुकाभरही पाणी नाही, नकोच आहे
नसे वासरुं, वाटसरू मग कसे चुकावे ?
कोजागिरिचे प्रेमिक येथे कसे झुकावे ?
उपचारांचे उरावरोनी उठतां ओझे
उमलत आहे रहस्य केवळ तुझे नि माझे
निर्चित अगदीं निर्चित आहे पडली गांठ
अफाट धरती पार्यीं, वरती निळे विराट्...

जर का पटता शब्द

जर का पटली असती परवल
जर उलगडली असती भाषा
तर माझ्या विव्हळ गीतांना
जन्मायाची नव्हती आशा

जर का जखमच झाली नसती
तर युद्धाचा कैफ कशाचा
कल्पकुसुम जर येतें हातीं
वांझाचि ठरता हार उशाचा

जर का पटती खूण खुणेला
उरली नसती गाथा गहिरी
जर का मिळता घोट सुधेचा
हरपुन जाती जादू जहरी

वरवें केलें तुवां भिडिणी
भला जाहलों घायळ पुरता
तिरकमळ्याचें टोक विषारी
म्हणून कांहीं उरलें हाता

सुनीत

ध्यावें मीं तुज मीपणीं मुरबुनी बाहू म्हणूनी दिले
ध्यावें मीं तुज शोपुनी म्हणुन कां हे ओठही लाभले !
ध्यावा ध्यास तुझा म्हणून मन हें निर्माण केलें जसें
हें सारें कळतें तुला म्हणुन तें नाकारसी राजसे

वाटे तूं मुरलीस पूर्ण, परि तूं आहेस दूरावरी
घेतों शोपुन मी तरी उरतसे तृष्णा कशी अंतरी ?
तूं माझ्यांतच विर्घळून इतकी आहेस गे वेगळी
या माझ्या अपुरेपणांत फुलते माझ्या व्यथेची कळी

कां हें वेड रित्या घटास भलतें : प्राशीन मी सागरा
कां ही आस तरी जिवास : उरिं मी ठेवीन सारी धरा
होता एक मुखीं तुघार पडला...तो काय होता कमी ?
तूं होतास दिला सुवर्णकण तो ठेवीन राखून मी

घे घे घेशील तेवढें...न कधिही घेण्या तुला बंधन
जें आहेस दिलें...पुरेल तितुकें अक्षर्य तूझें धन

शहाणी

वेड मला लागावें इतुकी
तल्लख तिरपी तुझी धिटाई
भाळावर लिहिलेली प्रज्ञा
नेत्रांमधुनी निथळत राही
संथ परंतू तुझी पापणी
स्वप्नांची हरवली निशाणी...

सहासहादा सूर्यावरती
घासघासुनी हिरण्यमात्रा
दहादहादा रेषा घटवुन
जरी घडविलें तुझिया गात्रां
एक थेंब चंद्राचा हुकला
अनू ब्रह्म्याचा हिशेब चुकला...

चार मितींची तुझ्या भोंवती
कुणी आंखली लक्ष्मणरेषा ?
मिती पांचवी हवी तुला तर
चल माझ्यासह नवख्या देशा
तिथें पहा जर तुज उलगडला
मंत्र शहाणा वेडामधला...

डेलिया

डेलियाचें फूल माझें या फुलाचें तेज न्यारें
ताठ आहे मान याची हात या लावूं नका रे

यौवनाच्या रंगरेखा पेटल्या अंगांत याच्या
या ह्थें घेती तरारी दक्षिणेचे श्रांत वारे

हासतें हें तुच्छतेनें गंधवेड्या चंपकाला
प्रेमरंगीं रंगलेल्या गुल्बशीला दे इषारे

सूर्यदेवा जाणतें हें, उग्रता प्राशी तयाची
पाहिले नाहींत यानें प्रेमवेडे चंद्रतारे

यास ना अभिसार ठावा यास ना अभिशाप लाभे
हाय, या भाळीं कशाला रेखिलें वरदान सारें

डेलिया गऽ वंचिता तूं, जागृती तूझ्या ललाटीं
चन्द्रकांता फेकुनी तूं पूजिसी जळते निखारे...

संवाद

“ ऊठ...

तुझ्या निद्रेच्या विश्वासू सोवतीनें मी आले आहे.

ऊठ... पापण्या न उघडतां

या पापण्यांचीच मला भिती वाटते रे

त्यांच्या पिंजऱ्यांत मी सांपडले होते ना ? तेव्हांपासून

म्हणून म्हणते

जडावलेले डोळे तसेच मीट

मीट म्हणते ना.....

हं... असेच

आतां नीट पहा

आहे ना मी तीच...तेव्हांची ?

नकळत तुमचे डोळे वळतात ना माझ्याकडे ?

अजूनहि ती मदिरा आहे रे माझ्यांत

अजून आहे ती जादू.

आठवते ?

माझ्या कुंतलपाशांत तुझे अंतर गुंतले होते...

वादळवाऱ्यासारखा तू घरीं आलास कीं

मीच ना रुसवा धरायची... गालफुगीचा ?

पहा...

माझ्या तारुण्याची कळी अजून उमलून गेलेली नाहीं

विचार ना तूंच त्या वृद्ध वडाला—

—ज्याच्या पारंब्यांचा हिंडोल करून मी आले आहे

अजून आपल्याला हसणाऱ्या

झुडुपांमागच्या सदांफुलीला विचार...

आणि खरें सांगूं का ?
मला लवकर जायचें नाही,
मी माझे इवलें घड्याळ विसरून आलें आहे...
पण तूं थांबणार आहेस का ?
हिरव्या राईतल्या लाल नागमोडींत तूं धांवायचास—
पण माझा हात धरून...
आतां तूं सारखा पुढेंच जातो आहेस...

माझ्या बिलवरांच्या कंगोन्यावर अडखळं नकोस
पुढें जा...
पण खरें सांगूं...
माझ्या दुःखाचा दिवा
आपल्या तोंडावर धरून तूं फिरतोस
म्हणून तुला लोक बघतात...
तुझ्या अवतीर्भवतीं कोणी तुझे नांव कुजबुजतात
तुझी मान वर करण्यासाठीं...
पण त्यासाठीं माझी मान तूं खाली केली आहेस...

काल पाहिलें मीं तुझे वलय
ऐकल्या त्या टाळ्या...
तुझ्या गर्वगीताच्या तालांत मी बुडलें खोल... खोल
तुला भेटणार होतें...
पण तिथें हजार डोळे होते रे पहाण्याला
म्हणून म्हणतें... इथेंच...
डोळे मिटून मला पहा... पहा ना...”

“ स्वप्नशीले, शांत हो...

माझे पाप . . तुझा शाप

ह्या समंधांची कावड माझ्या खांद्यांवर आहे . .

खरेंच का मी तुझ्या दानाचा हिशेब केला ?

तसेंहि असेल...

माझ्या कांगाव्याच्या कोलाहलांत

तुझा आवाज मीं बुडवला असेल...

एकान्तांत त्याच आवाजाचें तप्त शिसें

माझ्या कानांत पडतें हेंच मला वरदान आहे—

तुझ्या पहिल्या ऋणाचें वजन

छातीला पेलवत नसतांना वर बाण सोडूं नकोस.

तुझ्या केसांत तोंड लपविण्यांतलें सुख मीं भोगलें...

पण मला दिशाहि पाह्यच्या होत्या.

तुझीं जादूचीं बोटें माझ्या पापण्यांवर तशींच राहतीं . .

—तर मला अशांतीचें वरदान मिळालें नसतें...

मीं दिशा पाहिल्या आहेत.

त्यांचें क्रंदन माझ्या आत्म्यांत मिसळलें आहे...

धुळींतल्या जगाचें खारें जीवन . . .

न्यायाचे खून, मोकळ्या श्वासासाठीं धडपड . . .

अमृताचा घोट नाकारून गेलों नसतो

तर विषाची चव मला कळली असती का ?

चंद्राचा चेहरा सारेच पाहतात

मीं चंद्र उलटून पाहिला

म्हणून तर ज्वालामुखीची यात्रा झाली...
आतां तूं येत जा... अशीच
माझ्या जादूच्या सतरंज्या तुझ्यासाठींच पसरल्या आहेत...”

“ माझ्या राजसा
तेवढे पुरत नाहीं रे...
तुझ्या जादूच्या सतरंजीवरचा हा प्रवास पुरत नाहीं...
निळयाजांभळ्या परस्पर छेदणाऱ्या वर्तुळांतून
मी पाकोळीसारखी कशी भिरभिरत राहूं ?

तूंच म्हणालास ना...
अनभुक्त उब्रेची हांक जवरदस्त असते म्हणून...?
कण्याच्या कणांत क्षिणक्षिण्या आणणारी
स्पर्शवीणा तूं छेड...
गरम रक्तालाहि कांहीं अर्थ आहे...

तुझा अनुताप मी दुरून प्यालें आहे...
पण अनुतापाच्या अनुपानानें जखम भरत नाहीं...
तुझी भूक वेगळी, खरी...
पण मी काय करूं... ?
पहा, पहा जरा माझ्याकडे
तुझ्या अजाण सहचरीच्या मिठींतून जरा वळून
पहा ना एकदा—

अजून मी
शरदांतल्या तरण्याताळ्या पहाटेसारखी आरस्पानी आहे.

अरे माझ्या फुलचुखी पांखरा
नाजुक दंश भरून येत नाहीत...

मी काय करूं ?

मी झांजरकारीं नाहून येते

सोनेरी वसन लपेटून घेते

पण मी काय करूं...

पहा ना एकदां

असें नाही...

तसें...

तिकडे पाहिलें होतेंस तसें...

पहा—पहा—पहा—

भावर्ताला भावर घालायला तूंच शिकव...

तें तुला साधलें आहे...

पण खरें सांगूं का ?

सारें दुःख माझे होतें...

तूं तें दत्तक घेतलेंस

आणि केलेंस त्याला उलटें—

उत्तान...

सुखाची साय तुझ्यावर आली आहे

मी नुसती कढते आहे

फुंकर हवी आहे ती माझ्यावर...

जरा आरशांत पहातोस का ?

माझी पाठ बिलोरी आहे ना ?

मितल्या डोळ्यांच्या आंत आहे ना एक विचित्र आरसा ?

पहा तूं तुला
बळकट वाहू... रुंद खांदे...
मी विसरले नाहीं रे...
तूं सगळें सगळें कसें घेतलेंस ?
सुख ध्यायचें होतेंस—पण दुःख कां घेतलेंस ?
दुःखावर तुझा काय अधिकार होता ?

एका अवमानितेच्या दुःखावर
तूं व्यापार मांडलास
त्या टाळ्यांतून, तुझ्या बलयांतून
माझे दुःख सोडवून
माझे मला देऊन टाक.
मीं ठोकळ्यांचें घरसुद्धां रचलें नाहीं
माझ्या दुःखाचाच मला आडोसा होता...”

“ शांत हो स्वप्नमयी...
तुझ्या डोळ्यांना प्रखर रक्ताची लाली शोभत नाहीं.
निळ्या-जांभळ्या वर्तुळांतल्या तुझ्या चीत्कारांची वेदना
मला कळत का नाही ?

तुझ्या आणि माझ्या क्षितिजांना छेद गेला नाहीं
पण तूं अशी हट्टी—
तुझी छाया मीं सोडली तरी
तुझे अस्तित्व माझे कवच झालें आहे... ”

खरें सांगूं का ?
व्यथेच्या गंगोत्रीवर कोणाचाच हक्क नाही.
खरें सांगूं का...
दुःख त्याच्या मातृत्वाने सुखी झाले आहे.
तुला आणि मला पाताळांत दडपून
ते त्रिविक्रम झाले आहे.

वांझ व्यथेवर ताम्रपट असूं शकतो
पण व्यथेचा विश्वाकार सर्वांचा आहे...
म्हणूनच
आपल्या छायांनीं परस्परांना शापले
तरी आपला प्रकाश एक झाला आहे.”

सरली झिम्मड

सरली झिम्मड उरलें केवळ
पागोळ्यांचें टिपटिप गाणें
आणि माझिया मनांत अंधुक
वर्तुळ उठलें केविलवाणें

मत्त मनाच्या संपुन केका
उरला नवखा अस्फुट खर्ज
तरला वैराणांत काजवा
सरला लाख विजांचा तर्ज

भोंसरली अंवसेची भरती
रितेपणाची उरली रेती
विरली प्रीती उरलीं नातीं
उरली वेगड रंगसफेती

फिरली राजापुरची गंगा
उरलें कुंडामधलें पाणी
खिरला मेरू, उरला मेरू
पाहुन पाहुन चलनी नाणीं

रानपांखरा

रानपांखरा,
हिरव्या कवळ्या झुवक्यावरतीं
तुरे फुलवसी नकळत तुझिया स्वरलहरींचे

रंग जयांचे
निर्व्याजपणें हसरे गहिरे
वैराणांतिल तृणपुष्पापरि सोजवळ पिवळे
भन्न तटाला मिठी घालत्या गोकर्णीपरि निळे जांभळे
शिणल्या तुझिया कंठाऐसे तांबुस तांबुस

गंध जयांचे
अर्धोन्मीलित भावुक उत्सुक
रातराणिच्या निःश्वासांनीं रान भिजावें
सुग्ध गुलाब जवानित यावे
मंदपणें निशिगंध हसावे
जाइजुईनीं परस्पराना गुज सांगावें
गंध तसे ते—

बंध असे तर तुझिया सुरांचे—
त्या गोफांतच बद्ध होउनी स्वस्थ पडावें.
वेदुन घेउन तुझिया सुरांचे रेशिमधागे
मन्न रहावें त्या कोशांतच
भविष्यांत फुलपंखी होउन सैर उडायी

रानपांखरा,
नकोस ऐकूं गीत तुझिया संगीतावरलें

पडेल यांतिल शब्द तुझ्या जर कानावरती
थिजेल गाणें वापुडवाणें कंठांत तुझ्या
होतों मीही असाच फुलवित
हिरव्या कवळ्या झुवक्यावरती
माझ्या गीतफुलांचे झेले
चुकुन झेलला शब्द परी मीं माझ्या स्तुतिचा
अन् विरघळलें गाणें, उरलें कवित्व हातीं
वंदी झालें फिरुन पांखरूं अंड्यामार्जी !
वाट पाहतों फिरुन कधीं हें कवच उलेल
नकळत मजला फिरुन फुलेल
माझ्या गीतफुलांचा झेला.

छंद

निळ्या अनंताचा कधी
झाला होता सहवास
सात कपाटांच्या आंत
सय त्याचीही जीवास

झाले पशूंच्या रक्ताचे
कधी उरांत स्पंदन
अजूनहि धुगधुगे
धमनींतले इंधन

सर्पजन्मीं होतो त्याचे
आहे अंधुक स्मरण
तीव्र वलयमीलन
अवमानित मरण

फूलपांखरू होतांना
जीव झाला होता गोळा
जेव्हा आपुले मरण
अहो, पाहिले म्यां डोळा

कधी होतो आई, आणि
कधी बापहि बेपर्वा
साता संपुटांत आहे
जागा अजूनहि सर्वा

लक्ष चैन्यांशींचा फेरा
आलों पुरता करून
आणि काचेचें हें पात्र
गेलें मद्यानें भरून

आतां ब्रह्मरंध्रापाशीं
लयविलयांचे नाद
अनाहत तारांतून
झणाणत उठे छंद...

होडी

ओट हात होडीला माझ्या
आभाळाहून मोठें शीड
वंदर-धके चुकवुन वेटी
भलत्या जागा घे निर्भीड

होडी माझी चलाख अचपळ
वाढळ येतां ती फुरफुरते
उंच, उंच लाटांच्या वरती
झोके घेत घेत गरगरते

कधीं कधीं मग थकली जर का
युगें युगें ती टाकिल नांगर
आभाळाच्या शिडास, अपुल्या
दीड वितीचा घालिल पंजर

जागेवर परि खिळल्या खिळल्या
मनांत मोजिल तळचे मोती
नाकावरती दिवा लावुनी
झोत पारवा टाकिल भवतीं

क्षणांत उठते कधीं दचकुनी
शीड सोडते भरकन वरती
नांगर तोडुन भिन्नाट पळे
क्षितिजांच्या ओलांडुन भिंती

भूत-समंघांच्या बेटांशीं
सात जांभळे-पिवळे सागर
शिक्षासारख्या जड पाण्याच्या
तळांत सर्पमण्यांचें आगर

एक मिळावा चुकून तिजला...
मिरवित जाइल असा मग मणी
सुळकांडी घेईल उंच अन्
दिसेल तुम्हां नवी चांदणी...

औट हात होडी जरि माझी
बुडेल, आणिक बुडणारच ती
तिच्या शिडाची माया ओढिल
सात पिढ्यांना पुढती पुढती

सांखळी

जेथें जातों तेथें येते सांखळी सांगाती
क्षितिजाच्या परीघांत चालली भ्रमन्ती

किशोरींनीं धरिलासे पंचमीचा फेर
हांसण्याची फैर आणि गाण्याची लकेर
नाचावेसें वाटे मला त्यांच्यासवें सैर
तोच मला भय दावी भावी किंवदन्ती
जेथें जातों तेथें येते सांखळी सांगाती

ओल्या उन्हावर आल्या श्रावणाच्या सरी
चमेलीच्या मांडवांत मोत्यांच्या झालरी
भिजावेसें वाटे मला रानफुलांपरी
परी परीटघडीची पडेना विस्मृती
जेथें जातों तेथें येते सांखळी सांगाती

कधीं वाटे हात तुझे हातांत धरावे
चंदनाच्या चांदण्यांत दोघांनीं फिरावें
समुद्राच्या कुशिमधें हळूच शिरावें
तोच माझ्या प्रतिष्ठेची कळ उठे चिर्तीं
जेथें जातों तेथें येते सांखळी सांगाती

फूलपांखरांच्या मार्गे धांवणें जमेना
पाणलोटामधें होडी लोटतां येईना
वेडावीत फिरूं कसा रानपाखरांना
तिशी घाली बेडी माझ्या चरणांभंवतीं
जेथें जातों तेथें येते सांखळी सांगाती

शिणलेलें आभाळ

शिणलेलें आभाळ टेकलें
डोंगरमाथ्यावरती आज
करवंदीला आजच फुटली
तांबुस करडी इवली लाज

फूल उन्हाचें मल्ल झाळें
आज दिशांचीं चिमणीं तोंडें
तिरकमळ्याची चाहुल लागुन
झाडांचे बाचुकले शेंडे

उंच धुळीचें गिर्मिट गेलें
भेटुन कवऱ्या पोलादाला
आज अखेरिल भोंवळ आली
सागाच्या सुकल्या पानाला

दूर कुठें क्षितिजाच्या मागें
नहात असतां पश्चिम हसली
अर्ध्या घरक्यामधें दचकुनी
चिमणाचिमणी थिजून बसलीं

भणभण वारा वेडा झाला
मोजुं लागला दिवसां तारे
तोंच विठ्ठ्या कोठाराचीं
उघडीं झालीं अवधीं दारें !

नदी

अश्मयुगाचें कश्मल फेडुन
स्थळकाळाचे कातळ फोडुन
एक निघाली मन्वोत्रीहुन
पंचरसी लाव्हाची विव्हळ चंचल चलती धारा

हिम विरघळतां ही विरघळली
ध्रुवावरून झेंपावत सुटली
आवेगानें त्रिभंग फुटली
वेंटाळत ही उभवी निरवी लाखों घरसंसारं

पात्र हिचें जरि होतें दुबळें
पुरुषोत्तमवीर्यें खळखळलें
शून्याच्या शेजेवर फळलें
अश्वत्थाचा हिनेच उलटा केला सर्व पसारा

हिच्या प्रवाहीं भयद भोंवरे
हिच्या तटावर वादळवारे
हिच्या जळांतुन गूढ इषारे
इथें हलाहल, इथेंच मदिरा, इथें सुधेच्या धारा

हिच्या तरंगीं इंद्रधनुधन
सदैव पूजन, सदैव कूजन
पाझरतो मध कमलदलांतुन
वंशवर्नीं उन्मादक गाणीं गाईं चन्दनवारा

इथें लाभली स्वस्तिवायनें
इथें चालती सामगायनें
इथेंच श्रद्धा इथें बहाणे
मंदिर मस्जिद पडती उठती ऋषहि घेइ निवारा

हिनें व्यापिल्या दिशा दहाही
पूर हिला ये ऋतूंत साही
क्षितिज काय तें माहित नाहीं
हिनें कवलिले सूर्यचन्द्र अन् हिनेंच खुडल्या तारा

आली रे ही महाभयंकर
झाली रे झाली प्रलयंकर
या रे कुणी होउन शिवशंकर
माथ्यावरती झेलुन इजला द्या मंगल आकारा

ना तरि ही फोफावत जाइल
स्वतां स्वतांला पिंजुन घेइल
पृथ्वीतें पाताळी नेइल
या रे या झणि कुणी भगीरथ ... दावा संथ किनारा ...

बाभुळझाड

अस्सल लाकूड, भक्कम गांठ
ताठर कणा टणक पाठ
वारा खात गारा खात बाभुळझाड उभेंच आहे

देहा फुटले वारा फांटे
अंगावरचे पिकले कांटे
आभाळांत खुपसून बोटें बाभुळझाड उभेंच आहे

अंगावरची लवलव मिटली
माथ्यावरची हळद विटली
छाताडाची ढलपी फुटली बाभुळझाड उभेंच आहे

जगलें आहे, जगतें आहे
काकुळतीनें बघतें आहे
खांधावरती सुताराचें घरटें घेऊन उभेंच आहे

टक्...टक्...टक्...टक्
चिटर् फटक्...चिटर् फटक्
सुतारपक्षी म्हातान्याला सोलत आहे, शोषत आहे

आठवतें तें भलतें आहे
उरांत माझ्या सलतें आहे
आंत कांहीं कळतें आहे, आंत फार जळतें आहे

अस्सल लाकूड, भक्कम गांठ
ताठर कणा टणक पाठ
वारा खात गारा खात बाभुळझाड उभेंच आहे

आज कळे

आज कळे मला वळें टिळे त्यांनीं लाविले
वळानेंच गळां माळ घालुनीयां गोंविलें

चुकून मी भाविकांच्या कळपांत पडलों
नागव्याचा भगवा मी अळेंवळें घडलों

राउळांत जातां जातां डोळा होता घात ला
राखेनें मी गोरा झालों काळा मी मुळांतला

भजनाच्या सुरामधें लपविली लावणी
कन्हैय्याच्या सांवलींत पालवीत गौळणी

रामनाम वरी, उरीं झपाटतां मदनें
आरतींत पुरंध्रींचीं बघावींत वदनें

हयानेंच समाधीचें सोंग मात्र व्यावें मीं
धूपधूसर सांजेंत कळंजून जावें मीं

जागृतीची ऐट वरी घेतां मोहननिद्रा
देवा घालवाल केव्हां माझी वैष्णवमुद्रा

वैशाख : १

विषण्ण झाल्या निळ्या सावल्या
हिरमुसली छायांची नक्षी
हुंकारांची छिन्नी मारित
टवके काढी कबरा पक्षी

ग्रीष्माच्या गहिंवरल्या हृदयीं
सूक्ष्म सुयांचीं अग्नें खुपलीं
निळाइच्या भरल्या नयनांतुन
करुणा थरथरली टपटपली

कळवात्रें तें कळतुन गेली
ही थेंवांची दुबळी भाषा
गंधवतीच्या निःश्वासांतुन
प्रकट जाहली मीलन-आशा

वैशाख : २

कडू करंजा-कडुनिंवांवर
राहुन गेला चैत्रपाडवा
भिडला तो कायमचा भिडला
तिथे चावरा गरम गोडवा

रानदांडगें झाड वडाचें
मिडुनि वसे स्वप्नाळू नेत्र
गुल्मोहर पेटेंत उघडतो
लाल तुऱ्यांचें चिनईं छत्र

कातळकाळ्या माळालाही
वाटत असतें आंतुन हळवें
वैशाखाचें ऊनहि हळवें
वळिवसरीनें हिरवें हिरवें

वळवासाठीं उत्सुक झालें
माझे वैशाखाचें अंतर
तरीच माझ्या क्षितिजावरती
इंद्रधनुचा फुटतो अंकुर...

एक डोळा आणि एक डोळा

एक डोळा काळा सोवळा, रूखासूखा, वखवखलेला
निळ्या काळ्या, नव्या कोऱ्या व्यूकमागें धावत आहे ;
तिकतिकणाऱ्या सदकेवरून
टेकाडावर सरपटत,
सुसाटत, पिसाटत
लाल पिवळ्या, जून कवळ्या
बागेवरती तुटून पडून
फिकट हिरव्या बंगलीवरती
घोंघावत फिरतो आहे ;
मळमळीचे पोट चिरून,
मळमळीवर पाय ठेवून
चोरून आंत शिरतो आहे ;
सोनपितळी कुंडीमध्ये
फताडपंख्या पामखालीं तणावून निजतो आहे ;
किणकिणगारीं काचपात्रें
लचकणारीं चारुगात्रें
यांच्या मधांत भिजतो आहे ;
कोचाखालीं गालिचावर
कलग्याचें रूप घेऊन
तुष्ट तोंड, सुस्त देह, पुष्ट मांडी बघतो आहे ;
जव्हेऱ्यांच्या बाजारांत
गिरक्या घेत उडतो आहे ;
विमानांत चढतो आहे ;
गोंगलवाला एक डोळा.....

एक डोळा साधा भोळा, नंगा पिंगा, बिथरलेला
 भराभर भरून येतो,
 झराझर झरून जातो ;
 घामजलेल्या कोमेजलेल्या
 ठार मेल्या फुलांवरती धार त्याची झिरपत आहे
 त्यांच्या संगे करपत आहे
 नको तेथे शिरतो आहे
 भलते सलते व्रगतो आहे,
 खप्पड कुठले खोपट वघून कौलारांत घुसतो आहे ;
 खडखडणाऱ्या पातेल्यांतील कळकट पळीत बसतो आहे ;
 चौकस तिरकस वेध घेउन
 मातटलेल्या लक्षरांचा सुईदोरा बनतो आहे ;
 गटारांत खेटर होऊन निजतो आहे ;
 कोळपलेल्या निर्माल्यांत निजतो आहे ;
 वडाराच्या मडक्यामध्ये शिजतो आहे ;
 फाटून गेल्या पदरामागील
 आटून गेल्या मायेवरती मऊ शाल होतो आहे ;
 वाळून गेल्या
 कोळून गेल्या
 इवल्या अर्ध्या पोरांबोटीं दूध पिळत गळतो आहे ;
 जळतो आहे...जळतो आहे
 लाल...पिंगा...ओला चिंच...
 नंगा नंगा...बिथरलेला...
 हपापलेला एक डोळा टिपतो आहे
 चपापलेला एक डोळा टिपतो आहे...

मुखवटा

असा मुखवटा...तसा मुखवटा...
कुठला उलटा कुठला सुलटा ?...

अंगाराचें डोळे तिरळे
विदूषकाचें नाकहि कुरळें
नरासिंहाचा उघडा जबडा
अधरांवरतीं दंतुर कठडा
जास्वंदीची वहीण जिच्हा
तिच्यांतुनी ओसंडे लाह्या
शूर्पणखेचे कान तिकोनी
शिंंग उगवलें भुंवयांमधुनी

— आंत हरपलें
रेशिमजावळ भुरभुरणारें
टपोर लोचन भिरभिरणारे
इथेंच लपली
चिमुटभराची जिवणी हवली
गोड खळीची गालगुरोळी
इथेंच लपलें भान वयाचें
इथेंच लपलें अभय भयाचें
कधीं अकारण खुसखुसणारें
कधीं अचानक मुसमुसणारें

— असा मुखवटा
कुठला उलटा कुठला सुलटा ?

ॐ ॐ
आठ अंगुळें भालावरती
खुले केशरी गंध दुबोटी

भुवयांच्या झुडुपांच्या खालीं
त्रिलोचनाला लज्जा आली
कपाळांतुनी नासा सुटली
उग्र मिशांना थेट भेटली
खांदे कसले—कातळ कांतिव
छाती कसली—लोहच ओतिव

—आंत वाहते

कारुण्याची झुळुझुळु धारा
आंत सदा आर्तास निवारा
आंत घडतसे वाट कृपेची
भरते स्नेहें गुहा मनाची
वात्सल्याचें भरलें मोहळ
जिथें मधाला आली भोंवळ
असा मुखवटा—
कुठला उलटा कुठला सुलटा ?

तन्वी झ्यामा शिखरिदशना
पक्वविम्बाधरोष्टी
मध्ये क्षामा चंकिंतहरिणी—
प्रेक्षणा निम्ननाभि—
सचीव कुठली ? कुठली रंभा ?
कुठली ललना ? कुठली अंबा ?
कुठली सीता ? कुठली कुलटा ?
कुठें कमल अन् कुठें मुखवटा ?

चंदनचर्चितनीलकलेवर—

पीतवसनवनमाली

केलिचलन्मणिकुण्डलमण्डित—

गण्ढयुगस्मितशाली

—हे गोपीमानसहंसा रे

—हे नंदनंदना कंसारे !

—परब्रह्म निष्काम निरंजन !

भीष्मावरि धरिलेंस सुदर्शन

अनेकबाहूदरवक्त्रनेत्रा

सहस्रशीर्षा पुरुषा विचित्रा

सत्यदेव तूं—

अन् तूं ठकडा !

कुठें मुखवटा ? कोठें मुखडा ?

कौटिल्याचा कुठला बुरखा ?

अलमगिराला जवळून निरखा

जवळून देखा संतमहंतां

पहा उकलुनी करुणावंतां

सावध सावध सावध व्हा रे

भुताटकीचें भरलें वारें...

फुलेंहि लाविति उसना रंग ?
चंद्रहि आणि शीतल सोंग ?
आभाळाचा पडदा उलटा
विश्व व्यापुनि
दशांगुलें तरि
उरे मुखवटा, उरे मुखवटा

गरुड

औरस चौरस
पिंजऱ्यांच्या आडोशांत
मोजलेल्या आकाशांत
गुदमरत होतें
गरुडाचें पोर
जरत्कारू
दग्धपक्ष
गलितगात्र
नरमगरम निःश्वासांचें

पुष्कळ पुष्कळ वाटत होतें
औट वित्तीच्या विमानामधून
पहावें अपार्थिव
सहावें अघटित
अधीर क्षणांत
करावी अधुरीच कुरवंडी

वाटत होतें
वांधूंच नये घरटें कधीं
—किंवा बांधावें
हिरण्यमय सूत्रांनीं
हिमाच्या साम्राज्यांत
आपणच मोडाव्या
आपल्याच घरक्याच्या
चिंचोळ्या चिंधोक्या

आणि घेऊन
उन्मनी उन्मादांत
धीरोदात्त धडक
घात्रें आपणच आपल्याला सुळीं

उगवत्या वीणेच्या
सोनेरी तारांवर
गरुडांच्या पंखांचेच होतात ना आघात ?
पाय बांधले तरी
नसांतील रसाला
फसफसून फुटणारी थांबते कां उकळी ?
विशाल पंखांच्या
एकाच झडपेमध्ये
काळाचा कालिया दडपला जातो ना ?
तरीही तरीही
अनभुक्त उत्रेची
जबरदस्त हांक घेते तरी कशी ?

आलें आलें आलें
नेहमीच्या निर्धारानें
आदमच्या बागेंतील
सफरचंदी सुख
भिनला भिनला भिनला
नेहमीच्या तीव्रतेनें
तक्षकाच्या दंशामधील
वेदनेचा वेदांत

निळ्या गगनाच्या
गवसणीमधेच कां
फुटावेत झंकार
कणांच्या वीणांना ?
सूर्याच्या वीर्यानें
पळणाऱ्या ऋतूंना
करावी सोवत
हा आत्म्याचा शाप ...

कुटून कुटून कुटून
उमटतात उमाळे
वक्षाला चिरणारे
पक्षिणींचे चीत्कार

डौलदार गिरकीच्या
बिलबिलीत वर्तुळांतून
कशी रे लपते या पंखांची कानस ?

तिरग्या मानेच्या
मोहरल्या महिरपीत
गुंततांत गळे गरुडांच्या गतीचे !

तिर्यक् पुच्छाच्या
एकाच फटकाऱ्यांत
कोसळते वजन या पंखांच्या पारड्यांवर

तरीही एखाद्या
सफळ सकाळीं
सुखावल्या मानेचीं
विस्कटतात पिसें
उमटते गळ्यावर
नव्याची निशाणी
येतात येतात
परांच्या बुरुजांना
सुरंग लावीतच
सहस्र वीणांचे
झणाणत झंकार
पंच महाभूतांच्या
पिंजन्याच्या वाहेरून
सहाव्या भूताचा
उमटतो हुंकार

विनोबा

स्थिरमेरूचे पूत विनोबा
नवपवनाचे दूत तुम्ही
संसाराचें सार झोकुनी
अनासक्त अवधूत तुम्ही
मातीहुन तुम्हि माती असुनी
हिमालयाहुन भव्य तुम्ही
तुम्हि गवताचें पातें असुनी
गगनदिव्यांहुन दिव्य तुम्ही
पाताळापर्यंत अंत तुम्हि
बघतां होउनियां पाणी
अर्थ मागुती धावत यावा
अशी मुखांतुन ये वाणी
तुम्हीच जळतां तुम्ही जाळतां
तुम्हीच अग्नी, हव्य तुम्ही
मातीहुन तुम्हि माती असुनी
हिमालयाहुन भव्य तुम्ही
ऋदनांतलें इंधन तुम्हां
दहा दिशांतुन दिसताहे
मउ लोण्याहुन तुम्ही असुनिही
वज्र तुम्हां न शिवूं साहे
क्षितिजान्ताचे यात्रिक असुनी
क्षितीस गणतां सेव्य तुम्ही
मातीहुन तुम्हि माती असुनी
हिमालयाहुन भव्य तुम्ही

तुम्हि पृथ्वीचे लाल बाल परि
स्वर्गाशीं तुमचें नातें
तुम्हि सर्वाहुन न्यारे असुनी
सर्वाशीं तुमचें जमतें
दासांचे अनुदास तुम्ही अन्
राजांचे उपजीव्य तुम्ही
मातीहुन तुम्हि माती असुनी
हिमालयाहुन भव्य तुम्ही

सूर्यवीर्य शशिशान्ति भ्रांती
वान्याची भिनली अंगीं
समिधेपरि वरि शुष्क असुनिही
अंतरंग नित रसरंगीं
नित्य नव्या यज्ञाचे दीक्षित
विस्मरलां अपसव्य तुम्ही
मातीहुन तुम्हि माती असुनी
हिमालयाहुन भव्य तुम्ही

केवळ माझा सह्यकडा

भव्य हिमालय तुमचाअमुचा, केवळ माझा सह्यकडा
गौरीशंकर उभ्या जगाचा, मनांत पूजिन रायगडा
तुमच्याअमुच्या गंगायमुना, केवळ माझी भिंवरथडी
प्यार मला हे कभिन्न कातळ, प्यार मला छाती निधडी
मधुगुंजन लखलाभ तुम्हांला, बोल रांगडा प्यार मला
ख्रिस्त बुद्ध विश्वाचे शास्ते, तुकयाचा आधार मला
धिक् तुमचे स्वर्गहि साती
इथली चुंविन मी माती

या मातीचे कण लोहाचे, तृणपाल्यांना खड्गकळा
कृष्णेच्या पाण्यांतुन अजुनी वाहतसे लाव्हा सगळा
कवीर माझा, तुळसी माझा, ज्ञानेश्वर परि माझाच
जयदेवाचा जय बोला परि माझा नाम्याचा नाच
जनीं जनार्दन बघणारा तो ' एका ' हृदयीं एकवटे
जनाबाइच्या ओवीमध्ये माझी मजला खूण पटे
इंद्रायणिच्या डोहामधली गाथा ओली ती ओली
ती माझी मी तिचाच ऐशी जवळिक कायमची झाली
भक्तीचा मेळा दाटे
चोख्याची पैरण फाटे

निर्गुण मानवतेची पूजा करणारे करुं देत भले
माझ्यासाठीं भीमाकांठीं भावभक्तीची पेठ खुले...
रामायण तर तुमचेंमाझे भारत भारतवर्षाचें
छत्रपतीची वीरकहाणी निधान माझ्या हर्षाचें
रजपूतांची विक्रमगाथा तुमच्यापरि मजला रुचते
हृदयाच्या हृदयांत परंतू बाजी बाजीची सुचते
अभिमन्यूचा अवतारच तो होता माझा जनकोजी

दत्ताजीचा शेवटचा तो शब्द अजुन हृदयामार्जी

ब्रच जायें तो और लढें

पाउल राहिल सदा पुढें

तुम्हांस तुमचे रूसवेफुगवे ध्या सगळा नाजुक नखरा

माझ्यासाठी राहिल गांठीं मरहट्ट्याचा दृष्ट खरा

तुमचेमाझे ख्यालतराणे दोघेही ऐकूं गझला

होनाजीची सोनलावणी वेड लावते परि मजला

मृदंग मोठा सुमधुर बोले, मंजुळ वीणा अन् मुरली

थाप डफाची कडकडतां परि वाही माझी फुरफुरली

कडाडणारा बोल खडा जो दरीदरीमधुनी घुमला

उघडुनि माझ्या हृदयकवाडां तोच पवाडा दुमदुमला

तटातटा तुटती बंद

भिंत्रेइवर चढते धुंद

औट हात देहांत अचानक वादळ घुसमटुनी जातें

उचंबळे हृदयांत पुन्हां तें इतिहासाशीं दड नातें

कळे मला काळाचें पाउल द्रुतवेगानें पुढतिं पडे

कळे मला क्षितिजांचे वर्तुळ क्षणोक्षणीं अधिकचि उघडे

दहा दिशांचे तट कोसळले, ध्रुव दोन्ही आले जवळी

मीही माझे वाहू पसरुन अवघ्या विश्वातें कवळी

माझ्या घरचीं विशाल दारें, खुशाल हीं राहोत खुलीं

मज गरिबाची कांबळवाकळ सकळांसाठीं आंधरली

मात्र भाबड्या हृदयांत

तेवत आहे जी ज्योत

ती विज्ञवाया पहाल कोणी मुक्त करुन झंझावात

कोटि कोटि छाल्यांचा येथें कोट उभारूं निमिषांत

अर्धम्

अर्धा विडा द्यावा ध्यावा
त्याची रंगतच न्यारी
एक लवंग बेचव
अर्धी ठसक्याची भारी !
कोंफी निम्मी निम्मी बरी !
कप मला बशी तुला
अर्धा घोट झाल्यावर
देई बशी घेई पेला ! !
एक खट्टीमिठी गोळी
घेउं वांटून दोघांत
अर्धी तुला अर्धी मला
वर चिमणीचे दांत
हवे कोणा दोन्ही गाल ?
बरा (एका वेळीं) एक !
दोन ओठांपैकीं देई
फक्त अधर अर्धुक
नको अनावृत मस्त
नको आवृत बंदिस्त
गडे ! अर्ध आवृतांत
आहे सौंदर्य समस्त !
संसाराच्या गणिताचें
नको अचूक उत्तर
बरा फुलांचा निःश्वास
नको कुपीचें अत्तर !

गोरी

गोरे गोरे गाल तुझे
गोरेमोरे झाले
गोरा गोरा चंद्र तुझा
भाळावरी खेळे

गोरा गोरा कंठ तुझा
गोरागोरा खांदा
अंधालाही दीठ फुटे
असा गोरा बांधा

गोन्या गोन्या पाठीवरी
कंचुकीच्या गांठी
गोन्या पोटावरी रुते
चोळी जरीकांठी

गोन्या गोन्या केळीचा ग
गोरा गोरा गाभा
गोन्या गोन्या पावलांची
लाजलाल आभा

गोन्याभुज्या चांदण्यांत
गोरी तुझी काया
माझ्या काळ्या मर्नी पडे
तिची गोरी छाया !

वय वर्षे सोळा

वय वर्षे सोळा ग
आवर तर घोळा ग
भिरकावुन जाउं नको
भिरभिरता डोळा ग

उधळत जातेस उगी
नवतीची नवलसुगी
अंगाशीं येइल ग
थट्टेची गालफुगी

तूं अलड पल्लविता
मी कर्मठ शठ पुरता
विन्मुख मी होउं कसा
सन्मुख तूं बोलवितां

या असल्या फंदीं ग
होशिल शरमिंदी ग
ऐक जरा ऐक ऐक
एकच तुज संधी ग

वय वर्षे सोळा ग
हलता हिंदोळा ग
आवर तर भिरभिरता
शकुनाचा डोळा ग

रंगानें तूं गव्हाळ

रंगानें तूं गव्हाळ त्यांतुन अंगावरती सोनसळा
टवटवीत घवघवीत मुखडा चांफ्याचा जणुं सोनकळा

कुरळ्या कळपामधून सुकला भाळावर कुणि वाट खुळा
मधाळ ओठीं सुढाळ मोतीं मधेंच करती झळाझळा

कानशिलाचें पान कोवळें सान त्यावरी तीळ निळा
तिरप्या नजरेमधुन घातला कसा काळजावरी विळा

उभार वांभ्यामधुन उमटला जरा उभट हा गोल गळा
तुझ्या भुजांवर रतून वसला गच्च कानडी खण पिवळा

ठाय पावलें घाय घालती केळफुलांची त्यांस कळा
तुझ्या गर्तीतुन निर्झरणीचा खळाळ फुटतो खळाखळा

निघतां निघतां हसून वघतां असा लावला कसा लळा
अलावला अलवार जिवाची तुझी मला अन् माझी तुला

उजाड माझ्या वैराणावर कोसळला गऽ पाणकळा
सुकला होता माळ त्यावरी पिकला माझा पानमळा

नाजुक रूपडें

नाजुक रूपडें ठाकठिकीचें संभावित टाकमटिकली
किती पाहिली तरी निवेना नजर आमुची वखवखली

चोळीवरतीं सोळा ऐसे, आठांना दुनिया दिसली
नजर जराशी घुटमळली तों पदर चोंबडा करि चुगली

ओठटिपीचा रुमाल इवला घडी तयाची घुसमटली
हळहळ वाटुनि हृदय म्हणालें हाय तुझी जागा चुकली !

झुलणारी शेलाटी कंबर पीतांबर बळकट कसली
तकतकतां केतकी पोटन्या बीज नसांमधुनी घुसली

झणत्कारतां तुझीं पावलें कानांना पानें फुटलीं
तुला पाहतां एक पापणी शिणली अन् अलगद मिटली

सन अठराशेंमध्ये पुण्याला भेट जर का असती घडली
धडगत नव्हती तुझी साजणी ! हुकली गऽ संधी हुकली ! !

ऋतुराजांनो

ऋतुराजांनो,
तुम्ही सृष्टिचे भाग्यविधाते
चराचराचे जीवनदाते
तुमच्या नीरव तालावरती
धरती अपुलीं गीतें गाते

—कुहू-कुहूंच्या सीत्कारांनीं रंगवलेलीं
—भणाणणाच्या आवर्तांतुन भिरभिरलेलीं
—कपिशर्पिंगला बीज जयांतुन हसली हसली
—श्रावणांतली जलधारा सुसमुसली
—खळाळणाऱ्या लेझिमूनें थरथरलीं
—पौषाच्या अश्रूंनीं भिजलीं
—शुष्कपर्ण रानांतच थिजलीं, मूक जहालीं
—असलीं गीतें
युगानुयुग ही धरती गाते

कुहू-हाय-कड-रिमक्षिम-लेझिम-चकमक-टपटप
कधिं लोभस, कधिं चंचल, आतुर, उत्सुक, उन्मद,
केविलवाणें

गाते धरणी अक्षय गाणें
त्या गाण्याचीं रुजलीं बीजे
चरचरांतुन, कणाकणांतुन, हद्गभांतुन
चक्रधरांनो, तुमच्या स्पशें
असुची धरणी, अखंड तरुणी, गाते गाणीं !

अगा ऋतूनो
मीही तुमचें मूल, वाढलों तुमच्या प्रेमळ अंकावरती
तुम्हीच ना रसगंगाधर हो
फुलाफुलांच्या हातांवरतीं
मज आंदुळलें, मज जोजवलें ?

या देहाच्या अणुरेणूंतुन
छंद अयाचित नाचत राही
आणि मनाच्या नसानसांतुन
अद्भुत जें रसरसलें कांहीं
ती तुमची किमया, ती माया
प्रकाश तुमचा तुमची छाया

तुमच्या स्पर्शें
गातों शापित गंधर्वापरि
तुमच्या स्पर्शें
मी पुलकित, मी कंपित वीणाझंकारापरि

सहा सख्यांनो
तुम्ही कृत्तिका, कार्तिकेय मी तुमच्या प्रेमळ अंकावरती ...

अगा ऋतूनो, चक्रधरांनो, रसराजांनो
असा कसा परि दुजाभाव नित मज दाखवितं ?
पक्षपात कां भलतासलता ?
कुहूकुहू रिप रिमझिम यांच्या
सुरांत ना ये सूर मिळवितं

माझे गाणे चंद्राच्या राज्यांत हसेना
सूर्याच्या तापांत रुसेना
धरणीच्या तालांत बसेना
आषाढांत कधी बरसेना
श्रावणांत तें पंचच मिटुनी बसतें
आश्विनांत तें हिमसरितेपरि थिजतें
वसंतांत तें सघन नभापरि झुकतें
असा कसा हो दृजा भाव मजवरती ?
मी तर तुमचें मूल, वाढलों तुमच्या प्रेमळ अंकावरती

कधीं पाहतों,
तांबडमातीमधुनी उठतें हिरवें गाणें
जीर्ण तरुंवर पोपट फुटती गोजिरवाणे
पुष्पपरागसुगंधित वारा
हळूच उघडुनि दक्षिण दारां
कामिजनांच्या मनामनाच्या
छेडुनि जाईं आतुर तारा
वनावनांतुन उद्यानांतुन
फाग घालितो नाजुक हांका
त्या हांकेनें
कुंपणावरी घाणेरीचे गाल लाल होतात तिथें
मग काय नवल कीं
फुलवागेंतिल नाजुकसाजुक लजवंतींनीं
यौवन मादक उधळुन घावें !
(प्राप्ते षोडशवर्षे कीं म्हणतात कायसें -)

गन्धवतीला अंकुर फुटती लाख ठिकाणी
चराचराला होते इच्छा
रसरसुनी बेभान फुलावें
अनिर्बन्ध निःसंग रमावें
रमत फुलावें
फुलतां फुलतां नकळत नूतन निर्मुनि जावें
अगा ऋतूनो, सुखसंवादीं या धरतीच्या
विसंवाद मी—

मनांत माझ्या तस सहारा
फुटते लाही, जळती दाही दिशा मनाच्या
निळ्या नभःकृष्णाच्या हातीं
लखलख करितें सोनसुदर्शन
मातीमधुनी वसंत माते
ग्रीष्म मला परि देई दर्शन

कर्धी पाहतों
खरेंच येतो ग्रीष्म जेधवां अग्निपरायण
खरेंच येतो फिरवित अपुली द्राही जणुं तेजोनारायण
काजळलेल्या कड्याकड्यावर
गडागडावर रोवित अपुले ध्वज तेजाचे...
धुळीस जेव्हां भाठवतें कीं
होतों आपण ज्वालामुखिच्या गर्भीं
घारीलाहि येते जेव्हां घेरी
खडी फोडतां
वडारही छातींत फुटे ज्या काळीं

तापांतिल वा महारपोरीऐशी
माती मागे दारोदारीं पाणी
पाणी पाणी करिते चिंव चिंव चिमणी
आणि मारिते काचेवर खिडकीच्या
तडफडणारी चोंच, पंख फडफडते...

त्या ग्रीष्माच्या ऐन दुपारीं माझ्या
मनांत भरते आषाढाची धुंदी
मनांत माझ्या धार मृगाची संतत झडते
काजळें नभ ऐन दुपारीं
मनांत माझ्या जळवंती अभिसरते

रसराजांनो,
धरतीच्या अन् तुमच्या सुखसंवादीं
विसंवाद मी होतों,
दुजाभाव हा तुमचा भलता सलता

कर्धी पाहतों—
खरोखरी मग आषाढस्य प्रथमे दिवसे
कडाडतो हां स्थाणु ब्रह्माण्डाचा
नरसिंहाची जिन्हा लळलळते अन् ...
प्रल्हादाच्या नयनीं करुणाधारा...

चिमण्या भिजती थंडीनें थरथरती
परि आनंदें चंचूही वर करती

अन् शेतांची रोमांचित हो छाती
अन् तृप्तीनें निःश्वसते ही माती
सुगंध होतीं दहा दिशांचीं नातीं
जडावलेली तृप्तीनें जरि धरती,
पुनःपुन्हां ती मागत चुंबनदानें
पुनःपुन्हां ती रसरसते मस्तीनें
गड्ढ तांबुस होतीं उन्मद नयनें
चाहुल येतां गर्भाची बीजाची
मिटते डोळे
अन् अनुभवते गात्रागात्रामधुनी
श्रावणसरि ज्या रिमझिम बरसत येती...

मात्र माझिया मनांत तेव्हां उमले
कोजागिरिचें स्वप्न मुलायम शुभ्र
माझिया मनिंच्या गङ्गातीरावरती
पंख पसरती गीतांचे कलहंस
माझिया मनिंच्या बागमळ्यांतुन तेव्हां
पक्क फळांचा, सोनपिकांचा गंध

मात्र पाहतों कधीं कधीं मी जेव्हां
स्नात दिशांचीं आरसपानी अंगें
नभांत उडती राजहंस मेघांचे
पिकांत भरल्या
माचीवरुनी येतो गोफणगुंडा
तरंग उठवित शेतावरुन शुकांचा

आणिक उठती
गंध गहू लोंब्यांचे, गंध उसाचे
गुन्हाळांतल्या तस कटाहांचे ते
त्यांत मिसळती श्वास खमंग मधाळ

होती जेव्हां
दिन सोनेरी रात्र रुपेरी
पहाट ओली कंपित गहिरी
अंबसेचीही सुंदर दिसते रात्र
तृप्त नदीचें स्फटिकापरि हो पात्र
आणि धरित्री होय पुरन्ध्री जैशी
श्यामेपरि ती समशीतोष्ण सुखाची

त्या वेळीं या मनांत, ऋतुराजांनो,
थिजून बसतें कंठामधलें गाणें
ऐकत असतां लेझिम तें पुनवेचें
झडतीं माझ्या मनांत पानें शुष्क !

कधीं पाहतों मात्र खरोखर जेव्हां
हिमालयाची छाया पडते वातावरणीं
राख घालुनी माथ्यावर, रांगेनें
उभे शाल्मली टक लावुन आभाळीं
अशी तपस्या त्यांची चाले
मान न हाले
पक्षि न बोले

थिजली वाणी वाचाळहि वाऱ्याची
निजली सृष्टी
उन्हें आलिं तरी
माथ्यावरती शाल तिच्या पाऱ्याची
नीरव झाले निर्रर
नीरव रानें
गळतीं पानें सुन्नपणें असहाय
गोठुन गेलीं घरढ्यामधलीं अंडीं
असली थंडी गाजविते सुलतानी !

मात्र माझिया मनांत येती झुळुका
आणि आणतो वसंतवारा वार्ता नवसृजनाच्या
मनांत माझ्या
आम्रफळें रसरसती
मनांत माझ्या कुहूकुहूंची गीती
मनांत माझ्या
प्रेम चालतें पक्ष्यांचें, वृक्षांचें,
मनांत माझ्या वैभव ये यक्षांचें
मनांत माझ्या
वसंत करतो जंतर मंतर
घालुनि फुंकर
जाइखुईना देत दिलासा येतो
सृष्टीसह तो रंगविलासा येतो
ऋतुराजांनो, चक्रधरांनो, रसराजांनो
पुष्पफलांच्या, रविचंद्रांच्या

दिनरात्रींच्या संवादाहुन
कसें निराळें केलें हें मन ?
असा कसा हो दुजाभाव हा भलतासलता ?
मी तर तुमचें मूल, वाढलों तुमच्या प्रेमळ अंकावरती...

होय समजलों—
मी तुमचा लाडिला झालों
मी तर तुमचा पोर लाडका
मी अलबेला छेलछबेला
मी तुमचा चिरतरुण अरुण अन्
मी तर तुमच्या आगमनाची भेरी
मी तुमच्यांतिल गोफ रेशमी
तुमच्या गीतांसाठीं होतों आधीं वीणा
माझ्या तारा क्षणभर छेडुनि आधीं
त्याच सुरावर गातां तुमचीं गाणीं
रहस्य हें तुमच्या—माझ्यांतिल
आज उमगलें आज उकललें
व्याकुळ होतां आकळलें मज सारें
वृथा लाविला बोल तुम्हां, ऋतुराज !

मी तर तुमचें मूल, वाढलों तुमच्या प्रेमळ अंकावरती
चैतन्याची तुमच्या वीणा मीं व्हावें ही होती नियती

प्रियंवदा

स्थळ : मालिनीतीर

काळ : वैशाखी दुपार

व्यक्ति : अनसूया, प्रियंवदा

अनसूया : प्रियंवदेs, प्रियंवदेs,
...गेली तरि बाइ कुठें...
अवखळ ही अजुन अशी...
शोधु कुठें आणि कशी...
गौतमिच्या अंगणांत
पाहुन झालें
माधविच्या मंडपांत
शोधुन आलें...
प्रियंवदेs ...
पियु पियु ग s s
मैत्रिणि गs ऐक सये
असशिल ना तेथून ये
शपथ तुला
या वेड्या अनशीची

प्रियंवदा : ही मी होतें इथेंच
ही मी आहें इथेंच
(राहिन अन् मी इथेंच ...)

अनसूया : मालिनिच्या तीरावर
एकटीच कां आलिस ?
वेळंच्या या बनांत
वेगळीच कां झालिस ?
शकुन् इथें असतांना
नव्हती कधिं करित असें—

प्रियंवदा : होय वरें ... मीच खुळी
लागलें मलाच पिसें ...

अनसूया : रागवूं नकोस गडे ...
होतिस तरि काय करित ?
पाण्याच्या गाण्याला
होतिस कां ताल धरित ?
बकुळीचा हार इथें
कां अर्धा पडला ग ?
पियू, तुझ्या लोचनांत
आंसूं अवघडला ग ...

प्रियंवदा : आंसू ? माझ्या नयनीं ?
शकुन्तला मी न खुळी
आश्रमांत म्हणति मला
प्रियंवदाऽ सदाकुली !
मी हसते हासवते
मी अचपळ अवखळ मी
जळ माझ्या लोचनांत ?
मजला गऽ काय कमी ?

अनसूया : सोंग पुरे...ढोंग पुरें..
शपथ तुला आहे पियु
आवडत्या हरणांची
शपथ जुईवेलींची
तातांच्या चरणांची
शकुन्तलेच्या चिमण्या –
– नच दिसल्या बाळाची...
शपथ शपथ
वेडी मी..परि तुझीच
खुपणारें सांग गुपित...

प्रियंवदा : कांहीं तरी प्रश्न तुझे ?
वेडी तूं अनसूये...
सांगणार नाहीं तुज
काय असें गुज सखये ?
...नाहीं ग गुपित तसं...
...आज हवा पाहिलीस ?
–ऊन कसें हसताहे
धरणी ही रोमांचित...
गगन कसें पुरुषासम...
दाहि दिशा त्या अंकित
आज कमलकोशांतुन
मधुर डंख भ्रमरांचे
भिरभिरते पाकोळी
हाल करित सुमनांचे
वारा निःस्तब्ध जरी...

मधुनी सुटतो सुसाट
केळी-बन झोडपतो
दुप्यन्तापरि पिसाट

अनसूया : शांत जरा होइ पिया...

शांत शांत शांत शांत
झालें तरि काय तुला
थरथरसी नखशिखांत

ग्रीष्माचा दिवस असा
घामेजुन भाल जाय
शिशिरांतिल नलिनीसम
कांपते तुझीच काय

चल वेडी... ऊठ इथुन
चल लवकर आश्रमांत
सारेजण शोधतील
चिंता करतील तात

प्रियंवदा : जाऊं ग स... थांब जरा

थांब जरा निमिषभरी
मी तर नाजूक अशी
ऊन हें असें जहरी

ही ब्रध ना... हीच शिला
राजाची शय्या ही
चुरलेल्या कुसुमांचा
गंध अजुनही वाही

—आठवतें

ग्रीष्मांतिल ती दुपार
दिवस जरा कललेला
मालिनिच्या पाण्यावर
कवडसा न हललेला
शांत शुक्र कुंज हाच
शकुंतला थरथरती
तो अकालदुर्दिन अन्
ती जडावली धरती...

अनसूया : शोभलें तथा सौरं—
—क्षत्रियवर तो नृपती
सुरयुवतीसंभूता
गाधिजमुनितनया ती

प्रियंवदा : जा बाई — तूं अशीच—
सांगूं कां एक तुला...
उमलुं नको म्हणशिल कां
तूं इथल्या रानफुला ?
अनसूये ! कमलांपरि
उमलतात रानफुलें
झुलणान्या आम्रासह
निंबाचें झाड झुले
जाऊं दे...अनसूये...
हासूं नको, ऐक तरी—

माझ्याही चोळीची
सैल जरा गांठ करी

अनसूया : शांत पिया...शांत जरा...
...हा आश्रम...या आपण...
समिधांनीं जळण्यांतच
समिधांचें समिधापण...

प्रियंवदा : कळतें ग कळतें मज...
काल काय झालें पण
मी आलें वागेंतुन
आणि मोर षड्जांतच
ओरडला वेडावुन—

अनसूये, तूं न कधीं
पाहिलास काळवीट...
हरिणींच्या अंगांशीं
घुसळित जो अंग धीट ?
काळवीट ! करुणामय !
हरिणींचा एक सखा...
अनसूये, महाराज
परतुनि कधिं येतिल कां ?

—अजुनी तें चित्र पुढें...
हाच ग्रीष्म...ही दुपार...
...हाच कुंज अनुभवीक ! ...
...पाण्याला हीच धार ...

अनसूया : पियु माझी ? वेडी तूं !
तूं मी तर मुनिदुहिता
तातांच्या हातांतच
निरवूं या आत्महिता ...

प्रियंवदा : तातांच्या हातांतच—
—विसरलेंच अनसूये ...
शाईरवांचे कधिं तूं
पाहिलेस हात सये ?
त्यांचे ते पुष्ट हात ...
त्यांचा कर्पूरवर्ण ...
त्यांचें तें रुंद भाळ ...
भाणि जटांतिल सुवर्ण ...

[गौतमीचा आवाज : प्रियंवदेऽऽ, अनसूयेऽऽ]
अनसूये, आठवतें ?
हें असेंच दूरावर
गौतमीचें पाउल तें
वाजतांच पानांवर ...
चक्रवाकवधुकेला
मीं म्हटलें ' सावधान '

...मी कुठली भाग्यवान !

अनसूया : तें सारें चुकलें ग ...
वणव्यापरि आला तो

चक्रवाकवधुकेला
जाळुन तर गेला तो
गौतमी शहाणी बघ ...
गौतमिचे शद्ध खरे
वेड सर्व ओसरतां
शून्याविण काय उरे ?

प्रियंवदा : तो वणवा ... तें वादळ
तें जळणें ... तेंच खरें

रात्र असावी गहिरी
स्तब्ध पडावा वारा
तिमिराच्या शीर्षावर
एक असावा तारा
आठवून वणवा तो
संथ जळावें आपण
अश्रूंच्या ओझ्यांन
मूक मिटावे लोचन ...

अनसूये ... हरलों ग S ...
श्रेय ह्थें काय निघे ?
तूं ... मी ... साऱ्याच जणी
बीजांतिल गौतमि गे !
अनसूये
हरलों गS हरलों गS
हरलों ग S

‘ बिजली ’ नंतर वसंत वापट यांच्या कवितेचे नवे वैभव
त्यांच्या ‘ सेतु ’ या काव्यसंग्रहात
उठावदारपणे दिसते.

यात अनुभूतीच्या कितीतरी नवीन वाटा, नवीन वळणे आहेत.
या कवितांच्या अभिव्यक्तीत
कलात्मक अपरिहार्यता जाणवते.

त्यांच्या शब्दकळेली

यौवनाचा अभिजात डोल आहे.

ही कविता प्रौढ असूनही मिश्रिकल,

चंचल असूनही उदासगंभीर आहे.

अनुभवांतले नाट्य ती अचूक हेरते,

पण हे नाट्य व्यक्त करीत असताना

नाटकीपणाचा तिला वासही येत नाही.

कलावाह्य प्रयोजनांची झापडे

तिने झुगारली असून

‘ अहेतुकाचा हेतु ’ व्यक्त करण्याचे

सामर्थ्य तिला प्राप्त झाले

या संग्रहातील विफल

‘ पोखरल्या कळीमर्ध

अस्वस्थ करून टाकते

वापटांची प्रतिमासृष्टी

अतींद्रिय अनुभवांना ती

रूप-रस-गंधांचे लावण्य देते.

‘ पांच राजहंस माझ्या पालखीला उचलती उंच आनंदमयांत ’

असेच या कवितेचे स्वरूप आहे.

तेच तिचे प्रयोजन आहे.

आणि सामर्थ्यही.

Library

IIAS, Shimla

MR 891.461 8 B 228 S

00055484